

ІВАН
БОДНАРЧУК

ЗНАЙОМІ ОБЛИЧЧЯ

diasporiana.org.ua

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України

Т. 111

*Хвалений Рецензії
Життя і Школа
для бібліографії.
Істор.*

**ВИСЛОВИ РЕЦЕНЗЕНТІВ ПРО ПОПЕРЕДНІ
ЗБІРКИ „НА ПЕРЕХРЕСНИХ ШЛЯХАХ”
І „КЛАДКА”.**

Автор має велику здібність спостерігати життя й передавати його в коротких скондованих образах. Власне І. Боднарчук і вибрав для цього форму коротких оповідань і треба сказати, що він уміє їх компонувати з великою майстерністю. Чиста, дбайливо стилізована мова, безпосередність вислову, актуальність змісту, різноманітність подій, патріотична нота й зворушливі ситуації дієвих постатей.

Яр. Рудницький, „Новий Шлях”.

Постаті його героїв це — звичайні люди, але погляньте в їх душу, пізнайте, які вони великі у своїх стражданнях, у своїх радощах і у своїх буднях життя. Це є короткі оповідання, сюжети, але можна б сказати — глибоко різьблені картини.

Н. Л. Когуська, „Український Голос”.

В оповіданнях короткі мазки чи штрихи, якими автор уміє передавати багатий зміст. Вони насичені змістом і почуттям... Небагатома словами автор старається висловити якнайбільше.

Вже в цій першій збірці Боднарчук виявив не абиякий хист і добру школу та виразне власне обличчя, яке сміливо визирає з-поза Стефанікового.

Б. Ром., „Київ”.

Іван Боднарчук пише оповідання кров'ю свого серця і вкладає в них усю свою душу. Тому він більше вдається до психологічної аналізи, аніж до фабули й сюжету. Вчиться в добрих майстрів короткого оповідання. Це обнадіює, що він не тільки вийде із стежок шукання, а й сформує себе як мистецьку одиницю й піде своїм творчим шляхом.

Ол. Гай-Головко, „На перехресних шляхах”
(з передмови).

Ці твори виявляють нам І. Боднарчука як надійного автора оповідань та новель про дітей, у яких з особливим замилюванням підкреслюється дитяча психологія та любов до дітей.

Автор у своїх новельках подає багато доброї науки життя, але не в дидактичній, а в мистецькій формі.

І. Нелин, „Нові Дні”.

ЗНАЙОМІ ОБЛИЧЧЯ

I. Bodnarchuk

FAMILIAR FACES

SHORT STORIES

—X—

— 1961 —

Winnipeg

Toronto

І. Боднарчук

ЗНАЙОМІ ОБЛИЧЧЯ

ОПОВІДАННЯ

— X —

— 1961 —

Вінніпег

Торонто

Обкладинка артиста маляра М. Левицького

Авторські права застережені

Copyright, 1961, by I. Bodnarchuk

Printed by TRIDENT PRESS LTD.

210 - 216 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Manitoba, Canada

Игорь

СЛОВО ВІД АВТОРА

На світанні мого дитинства мене скривджено. Звідси в мене й сантимент до дітей, скривджених дітей.

Біля причільного вікна росла в нас черемха. Я милувався її пишним цвітом. Та одного дня батько зрубав вершечок, обтяв гілля, загородив її в пліт, використавши, таким чином, деревинку для вішання горшків. Я відчув у душі великий біль. Це ж немов би у мене відтяли вершечок, обрізали моє гілля. Я тужив, не ріс. Росла кривда, росли сум, неспокій і бунт в моїй душі. Батькам не подобалося це й вони відреклися від мене. Довго самотньо я блукав, не зрозумілий людям. Аж якось на світанку постукали до мене в двері діти. Я відчинив їм двері. Вони дивилися на мене з рясними букетами квітів ув очах. Увійшли в мою світлицю і заступили мою самотність, і стали змістом мого життя.

ВИСОКИЙ КАМІНЬ

І тут у горах хрест!
От край проклятий!
Куди не глянеш,
Бог на хрест розп'ятий.
О. Маковей

Край городу над проваллям височить камінь. У білій місячній одежі красується в просторах — твердий і холодний, мов царенко з казки. Явори жовтим листям журають небо, на камені співають діти, а мати: “Гей десь у людей у городах росте хліб, а в нас — камінь! Де не штовхнеш рискалем — білими зубами скрегоче камінь...”

Задували діти, як радив батько переселитися на дідизну, на грунь, що за потоком, де росла цибуля. Але діти виростили на камені, виростили міцними, жвавими й любили цей білий вершок, що розкривав перед ними широкі обрії.

Любили камінь серед струнких смerek, що мов дівчата на Великдень біля церкви, за руки

взявшись, гагілку виводять; любили шум потоку, що заколисував їх до сну на призьбі, а вранці з-за гори висотував сонце на землю; любили хату в яворах і торохкотливу клуню.

Батько підчищав явори — робив ложки, возив їх на доли міняти за хліб. І мати й діти, всі до найменшого, навчилися виробляти ложки. Жовтими крильцями шелестіли ложки в токарні, і тоді діти виносили на камінь пісню колішат і білий, мов паска, хліб із наддніпрянських піль. А потім у вічно зелену і співучу верховину гострими зубами врізалися трактори. Хрумтіли межі, тріщали огорожі і клуні, дикий залізний регіт глушив плач і голосіння по городах. Господарі падали на межі під колеса тракторів, на гробах дідів голосили: “Земельку в нас відбирають”!.. Корові руки, мов вирване коріння з землі, підносили до неба: “Землю відбирають!.. Відберуть землю й тоді пропасть під нами. До чого тоді нам наші руки здалися? До чого прикласти наболілу душу?!”

То не гніздо ластів'яче на камені, то діти сидять задивлені в синій обрій, виглядаючи батька з хлібом. Мама пропала десь, покинула хату, щоб не чути, як за потоком трактори перекраюватимуть дідів ґрунь. З причілкового вікна видно було, як чужі люди викидали каміння, викорчувували яблуні, кицками закидали дідову криничку. З-за потоку наглим стукотом гнав-

ся з вітром гуркіт тракторів і тепер не чути було ні гомону потоку, ні шелесту яворів.

Трактори висотували з-під коліс чорні стяжки жалоби й опоясували ними село. “Коби повінь! Коби весна обернулась у зиму, щоб земля заkostenіла, не далась пократися!” Трахкотіння моторів поверталось за сонцем, сідало за тихий зруб.

— Ану, дивіться, хто це? Не наша мама ховається за рогом?

— Мама, мама! Наша мама!.. Чого ж вона ховається?

Діти збігли з каменя, обійшли хату й зловили маму. Була до непізнання знівечена, опущена. Взяли за руки й привели до порога, показали перед хатою на купини свіжої землі. Ілашко підняв грудку землі, розтер її на долоні. “Ану, мамо, пізнаєте? Чия це? Думаєте, як вона тут узялася? Ага! А ми зараз того самого дня, як тільки трактори зорали дідів ґрунь, ми крадькома вночі бігли на свіжу ріллю, набирали в пазухи й приносили сюди, перед хату, вам на грядку. Побачите, як зазеленіє цибулька!”

Посадили діти маму на призьбі. Зняли їй з плечей бесаги й занесли до сіней. Тут уже й побачили, що батька нема, бо мама принесла в бесагах батькову одіж.

— Мамо, а де наш батько? — Рясна теренка рухливих оченят вп'ялась в обличчя матері. Ма-

ма повернулась обличчям до стіни й щось невиразно прошепотіла. Над явором мерехтіло срібне рядно сходу, потойбіч потоку чорніли в тузі поорані царинки.

— Мамо, коли ж ми пустимо в рух нашу токарню?

— Непотрібна вона вже нам. Ніхто тепер уже нам за ложки хліба не замінє, — і почала оповідати про страхіття, що діються на долах. Там ворог бушує. Випорожнює комори, а людей кудись забирає, вивозить...”

— Що ж ми робитимем, з чого жити?

— Виростатимете злодіями. Будете красти в тих, що матимуть.

Діти боязко й недовірливо глянули на маму, а тоді закричали, заголосили різними голосами: “З мамою щось не добре”!..

Мама викривила очі і з страхом дивилась у якусь прірву, а діти тримали її за рамена, за коліна, щоб не впала. А як прийшла до пам'яті, то гладила їх по голівках, пригортала до себе та оповідала їм про ті часи, коли то ще зеленіли верхи, золотіли хлібом доли, коли там широко відчинялися брами для в'їзду гуцулів, що везли під свято Св. Юрія бербениці, драбини, граблі, пахучі яблука й ложки, весело виграваяючи на сопілках. А діти стали оповідати мамі, як то вони ходили за гору на друге село міняти ложки за хліб, як „осліпили” Оксанку й ввели

її за руки по хатах, як сиділи на стежці, що вела до церкви, і просили їсти, як Ілашко цапнув у сапальників хліб.

— Ходили ми стежками городами, де не прийдемо, тільки плечима знижуть. Кажуть: “Коби що в ложку, а ложка знайдеться!” Тоді ми порадилися “осліпити” нашу Оксанку. Розплакалась вона, злякалася, просилася, стало нам жаль її. Кажемо: “Ти зажмурилася, ніби ти сліпа, а ми водитимемо тебе по хатах”.

Водили. Та що з того? Люди якісь камінні, ніби й не помічали цього. А в одній хаті, то ще й нас добре вилаяли. Кажуть: “Діти, діти, чи треба вам ще вдавати більшої біди!” А Ілашко каже: “Ходім геть, не просіть. Ген сапальники вийшли сапати, як тільки відсапаються, я дам нурка в бур'яни, цапну хліб і вноги”!.. Ми висміяли його. Кажемо — руки повідтинають, а він: “Хай тим відтинають, що землю відбирають!”

— Ану, хай мама почує, яку то ми співанку склали! — викрикнула Марічка. Діти вишикувались уряд, Ілашко подав команду: “Раз-два-три!” і затягли:

“Гей на катафалку
Курий Сталін файку,
А ти, Сталін, не кури,
Трудоднями не дури!
Не кури, не дури, раз-два-три!”

Притупцювуючи ногами, діти весело зиркали одне на одного. Що вони вже не видумували, щоб тільки маму чимсь розвеселити. А накінець Курилко покликав їх на причілок хати й сказав: “Не турбуйте маму, що нема чого їсти! Зараз підемо в ліс по ягоди”.

Гучно перекликаються плаї дитячими голосами. Гомінкі то наші гори, мов свіжо побілені хороми. Багатозвучні, як на сволоку цимбали. Жодне слово не впаде тут без відклику. Чутливі вони, чутливі! Чутливі до радості й смутку. Ген, ген під верхом діти метеликами тріпочуть до сонця. Босоніж, обдерті йдуть гусеничкою під горб. Дівчата замаєні в квітах, мов русалки, хлопці весело вигравають на листах. А Оксанка?!

— Ой, та ж вона гола! Бійтесь Бога, дівки! Дитина чисто гола, без сорочки! — викрикнув Курилко. — Як же ж ви її вирядили?! Діти оглянулись, розсміялись.

— Фе-е-е! Гола! Закрийся! Гріх!!! — Оксанка зіскулилась і розплакалась. Задрижали в неї уста, з очей поскакали рясні сльози. Вона дивилася за поміччю, але сестрички й братіки тільки сміялися. Тільки Курилко стояв засмучений, розгніваний:

— Не можеш так іти! Гріх, не вільно! Чому ви її не вбрали в яку сорочину?

— Сорочину ми її випрали. Сорочина мок-

ра, лишилась на гіллячці в потоці, — виправдовувалась Марічка.

— Було одягнути її в мокру, була б висохла в дорозі.

Оксанка зірвалась на ноги, плачучи підбігла до Марічки, притулилась обличчям до її пазушки й сікла її кулачками. Марічка скинула свій фартушок і, мов у пишну керею, зодягнула малу Оксанку, зав'язавши кінцями під шиєю: "О, будеш між нами, як царівна!" Ще сльози на обличчі не висохли, а Оксанка вже усміхалась.

Ішли, придержуючись вориння. Перед ними розкривались то голубі панорами лісів, то сірі сухі зруби. Діти то поринали, то виринали, перекликаючись; раз голосами трембіти, раз голосом зозулі. Поробили собі з лопухів набірочки й тут, то там пригинались, розгортали бур'яни, визбиравали ягоди. Вони так і не зчулися, як перед ними казкою розкрився дивний горизонт. На широкій поляні плиточками виложена стежечка вела у загороду, серед якої ятрились до сонця просторі, червоним розмальовані, будиночки. Десь із комина сотався димок, і вітерець зелене узбіччя устелював пахощами присмаків. Діти потихеньку підійшли під огорожі, зупинились. Оглянулись. Ген, ген за перевалом у зелені білів вершок каменя. Десь там дзюрчить потік, біжить піском устелена стежечка, на камені вдекорована ікона Божої Ма-

тері. О, скільки там біля ікони, на пісковій стежечці, полилось їхніх сліз?!

— Будьте чемні! Тут нас приймуть! — сказав Курилко.

Діти образливо повіддували губки.

— Ти вже хоч би не говорив!.. Скільки ще разів бути чемними?

З-під повітки вискочив пес-вовчур і тихими плаями поскакав гавкіт, переплітаючись із голосами дітей: “Гей, хто тут живе?... Чи ця хвіртка відчиняється? Впустіть! Дамо ягід!!” Голоси різко, батогами витріскували на сірих зрубках. Із хати повибігали діти й напів-дорозі до хвіртки зупинились. Стали діти в двох лавах, ніби збиралися кинутися одні на одних. Схудлі, босі, обдерті і випечені, в рожевих черевичках, з червоними краватками на шиях, дивились одні на одних крізь огорожу. І тут хлопці й дівчатка, і там теж. Стояли мов укопані, задивлені на себе. Дивились, дивились, і якось почали ці обличчя легко викривлюватись, тут і там зарожевіли язички, а далі неначе посипалось: “Буржуй, куркуль, бараболя! Комуна, деруна, білі яйця!” Затріщала огорожа, посипалось каміння, крик і голосіння переливались із гавканням вовчура. Між дитячі голоси вплелись голоси дорослих і цих голоживотних буржуїв з-під огорожі, мов вихор здмухнув, лише загуділо за ними.

На дорозі виминали їх військові підводи з

дровами. Одна підвода зупинилась. Це, здається, остання була.

— Куди ви, пацани? — гукнув фірман-червоноармієць.

Діти здвигнули плечима.

— Ви бачите, що йде?

Діти оглянулись: з-за гори зрубів розкуйовджувались страшні чорні хмари.

— Стрибайте на віз, підвезу в село. Повихоплювались діти на віз, обсіли його, як воронята гіллячку. Курилко сів поруч з червоноармійцем. Їдучи, вони час до часу один на одного поглипували, зустрічаючись поглядами, ніяково підсміхались.

— До школи ходиш?

— Знав, що про це запитаєте. Усі так, як тільки зустрінуть малого, то зараз перше — чи в школу ходить. Як буду ходити босий? Був та її прогнали. Босих там не приймають.

— А де ж твої чоботи?

— Зносив.

— Гм! Такий малий і вже зносив.

— Малий, але багато років маю. Думаєте, скільки мені? Мені вже пішло на одинадцятий. Але якось не расту. Як тут рости, коли тебе присів цей кукіль. Виносити всіх на руках... А в вас діти є?

— Еге ж.

— А в Бога віруєте?

— А як же ж не вірити?

— Питаю, куди ж ви нас повезете?

— А куди ж би ти хотів?

— А мені що? Мені все одно, хоч куди, але ці недоростки. Ще трохи — й зараз почнуть згадувати маму.

— А де ж мама?

— Ет, мама вдалась нам нікудишня. Вічно хворіє. З перев'язаною головою сидить ген у причільному вікні й дивиться на зорану ріллю. Кажуть сусіди, що вона не сповна розуму. Разом з тим, як відібрали в нас землю, відібрали в неї й розум. Отак вночі чи вдень вихопиться з хати, пуститься навпростець куди ноги несуть. Минулого тижня з другого села люди привели її додому. Кажуть, ходила по городах, приговорує: “Поорали межі, стежки, повикидали придорожні хрести, помішали людьми, і я не потраплю додому. Покажіть мені стежку до дітей!...” Нам вона нічого не каже, — більше мовчить. А часом, то таке наплете, що й не розбереш...

— А де ж ваш батько?

— Де батько? Ви знаєте де? Ніби, кажуть, в армії. Може десь там зустрінете його. Скажіть, що постільці ті, що він нам пошив, давно вже зносились. Уже наші п'яти твердші від тих застілок. З тої одежі, що він нам пошив, уже лиш рубці остались. Кажіть, хай не забу-

ває. І ще скажіть йому, хай так дуже за москалями не тягне, бо, бачите, як воно нам...

Якось сумовито говорив Курилко, поглядаючи за перевал на вершок каменя.

— Он, бачите той камінь? Там ми й живемо. До нас заїзду нема. Колись, кажуть, ішла дорога попри наш камінь. Але на камені часто засідалися наші легіні з кулеметом, багато пакости робили полякам, німцям, і... і тепер чомусь цю дорогу закрили. А ми так: хати не держимось, бо нема чого, вона порожня. Все більше перебуваємо в потоці та на камені. В потоці миємося, перепираємося, молимося, а на камені сушимося. І як ви чули, а як не чули, то ще почуєте, бо про це не перестають говорити, що там в облазі, біля мосту, вивелося кубло диких дітей. Ті діти чіпаються возів, обкрадають переїжджих. То це ми. Чого ви витріщилися на мене? Кажу, що це ми. От так, як нас бачите! Нас п'ятеро, ми все купки держимось. Як зустрінете там біля мосту босу, обдерту, нестрижену п'ятірку, то це й будемо ми. Ми діти з кубла диких дітей. Так. Чого підсміхаєтесь? Ви може думали, що ті дикі діти, то вони з рогами? Ні, то це такі, як бачите. За нами шукають і нас минають, бо не вірять, що це звичайні собі діти. Чого ви підсміхаєтесь? Думаєте, що боїмося, станемо ховатись? Ні, можете забрати нас, нам усе одно!

— Можете собі забрати нас! — розпачли-

во викрикнули діти. — Ми не боїмося! Так, можете!

Голоси дітей переходили в розпачливий плач.

— Заберіть собі нас!..

— Обличчя червоноармійця похмурніло. Він розглянувся навкруги. На небо викочувалась чорна лавина, світ темнів. В повітрі стояв шум і клекіт. Буря брала горби за чуби, аж курилось. Із чорного неба в'юнкими вузами за гору скочувались блискавки. А діти неначе б цього й не помічали. Вітер шарпав їх за волосся, вони кліпали очима, широко відкривали роти, як покинуті воронята в гнізді.

— Можете собі брати... Беріть! Беріть, хоч зараз!.. Думаєте, плакати будемо!.. Беріть, беріть!.. Так, так, так...

Повикривлювались обличчя, а сльози лилися, лилися з цілої рясної теренки очей.

Вояк став зацитькувати їх, заспокоювати. Добув торбу з сухарями, але діти пурхнули з воза, і він тільки помітив, як сірим крилом черкнулись через вориння. А далі побачив їх у зливій дощу і граду під кущем. Він вихопив із воза брезент, пустився бігти до них, але вони зникли, як би їх і не було.

Природа лютувала, злилась за вчинене насильство над нею. Чорну ріллю ледяним зерном засівала, а ліси гнула, мов лозину до землі. Громи розколювали дерева й золотими смолоскипами освічували темне небо.

Коні схрестили голови над дишлем, іржали, тупцювали на місці. Вояк хльостав батогом, захлинаючись дощем, вйюкав на все горло. Уви-жались діти на березі, причувались голоси: “Не бийте коней, гріх! Що коні цьому винні?” Він відкинув батіг, підійшов до коней. Коні посумніли, схиливши голови, покліпували зеленими очима, ніби жалілись: “Навіщо ти так мстишся над нами, людинко Божа?!” У їхніх очах він бачив небо, ліси й себе маленького, малюсінького чоловічка. Притулився обличчям до гриви й заголосив: “Бідна ти, невинна конино! Але в тебе хоч шкіра тверда й немає душі. А я... побито мене й знівечено мені душу!..”

Із гір потоками збігали каламутні води. Десь ці води прочистяться й чисті, мов сльози, потечуть ріками у Чорне море.

Вояк ішов за возом у тому напрямі, що й хмари пішли. У клекоті хмар причувалися голоси дітей: “Заберіть! Заберіть собі нас! Так, так, можете собі нас забрати, думаєте, боїмося?...”

Ішов за возом, розмовляючи вголос сам з собою. “Я потопив дітей! Потопив невинних дітей! Скарай мене, Боже! Я вояк стою на сторожі кордонів, захищаю державу й топлю невинних дітей...” “Перекажіть там нашому татові, хай не забуває за нас! Та й скажіть, нехай так дуже за москалями не тягне, бо, бачите, як воно нам...”

Із внутрішньої кишені добув світлину своїх діток. Стояли рядочком на березі, покиваючи рученятами: “Тату не забувай!” Як забути, як кожне чимсь нагадує тебе?! Але замало носити в пам’яті, в душі... Діти потребують тепла, батьківського тепла!.. Ех, хіба то за таку волю ми кривавились на німецьких фронтах?!”

З-за лісу вимотувалось сонце, а на царинах сновигав заблуканий вояк з торбою на плечах. “Десь тут я їх загубив. Бачив он там під кущиком у зливі дощу”.

З-за горба з вітром котилося іржання коней, залишених десь там біля мосту. На свіжому намулі бачив сліди босих ноженят... Ішов по слідах... Ішов, звихтрений гарячими почуттями, які з непереможною силою тягли його до мети...

НА НАШІЙ ОБОРІ ВЕСІЛЛЯ

Це правда:

кров з каміння може змити дощ,
червона місяця хустина може стерти,
але наймення ваші

багрянші від рож
горять у пам'яті на плитах незатертих.

Б. І. Антонич

Біля наших воріт стоїть жінка. Простоволоса, боса, окутана в вереті, зложивши хрестом руки на грудях, стоїть день і ніч.

„Слава Ісусу Христу!” Привітання перехожих лишалось біля неї без відклику. Звівши очі до неба, стоїть похмура, насуплена, сплотивши устами щось шепочучи.

Що це за жінка? Чого вона тут стоїть? Ішов нашою вулицею похорон — стояла, тепер у нас весілля — стоїть. Під сірою бузиною стоїть, мов привид.

Уже порозставляли ослони на заметеному тоці, зрубали вершечок вишні на деревце і піс-

ню затягли: „Дедикове серце, викупи деревце!” ...

З-за цвинтаря показалися золоті труби. „Заберіть тут жінку з воріт, хай це видовисько не бентежить людей!” Повибігали бояри, підняли крик за ворітьми, — поволокли десь цю жінку сутінками за городи.

Товпляться на воротях весільні з приносами. На чорних сердаках несуть білі пелюстки вишневого цвіту. „Будьте чесні та величні, як дар Божий!” — віталися біля порога, підносячи хліб до чола.

Уже блиснули труби на воротях. Вже при вході до хати заграли, та ніхто ніяк не міг попасти в цей тон, закрутитись під їхній такт. „Ану, просимо гостей, розгощуйтесь!” Кланялись старости, а люди стояли навколо, мов заворожені. „Кажуть, молода зачинилась у коморі, плаче, до шлюбу не піде. Що це, каже, за жінка на воротях стоїть, уже другу добу стоїть, не вступається. Чого їй треба від цього весілля?” Перешіптувались гості. Труби якось жалібно вили, коні на припонах іржали, а за городами парові плуги гуділи ... Довго весілля отягалось, не могло чомусь попасти в свій тон, аж десь надвечір закрутилось і цілу ніч нестримно гуділо. За добу навкруги стола втоп-

тали тверде коло. Затикане позолоченим барвінком, весілля винеслось за ворота і пішло селом вийойкуючи. Десь аж перед заходом сонця втихло.

Пізно вночі вертався гучний пропій. Гриміли приданим навантажені вози. Гілля, що звисало обабіч дороги, зривало боярам капелюхи і кидало ними на огорожі. І тут біля воріт сталось щось несподіване. Коні спрягли вухами, форкнули, піднісши голови. Затріщав дишель, заgrimіли куфри і віз перевернувся догори колесами. Музика втихла. Спів перетворився у стогін. Замішалось весілля. Музик відправили. Завели молоду в хату і спішили завити її в перемітку. Посадили на стілець, покwapно знімали вінок. Молода покірно сиділа, тримаючи обличчя в долонях, а свашки замість ладкати, як веліла традиція, перешіптувались: „Вона мала свого хлопця, приїздив з-за Дністра на гнідому коні. Бачили сусіди, як припинав коня до плоту, все сидів з нею на лавочці біля ганку. Вони вже й перстнями були обмінялися і на оповіді дали. А тут стала його поліція шукати. Очевидно, приїжджаючи до неї, він тут ще й іншу ціль мав, а вона побоялася цього, віддала йому перстень і відмовилася з ним зустрічатися... Зараз після цього він був розстріляний в дванадцять на березі

Дністра. А вона? . . . Сиділа тепер напроти темної шиби”.

Як тільки її завили, вона, розплющивши очі, глянула в вікно й зверещала: „Ай, жінка!” Затуливши долонями очі, стояла серед хати — біла мов повісмо. Жінки влипли в темну шибу, бояри виточились надвір. Обійстя блистіло в ліхтарях. Біля воза коні, пофоркуючи, стрясали позолоченими гривами. Кругом було тихо.

„То ж вона сама себе, свого виду налякалась!” сказала одна з жінок. Бояри не вернулися до хати. Вони тільки переказали, що жінка на воротах — це мати розстріляних на березі Дністра. Жінки повиходили надвір, прислухались до клекоту копит, що вигравали на сході, на битому шляху.

НЕЗАГОЄНІ РАНИ

Тоді йшов мені четвертий рік і не час ще було йти в школу, але десь у мареві колихались дзвони, дорогами й вулицями юрилися люди, що вийшли зустрічати Великдень восени, і мені здавалося, що дзвони ці кличуть і мене. Ніби щось мене гнобило. Я не ріс, (казали — через криві пальці: два головні на обидвох руках), а це за одну ніч сталося чудо, я виріс і біжу наздогнати втрачене. На воротах золотий горіх зронив листя, і явори від воріт до цісарської дороги золотолисту стежечку стелять...

Тяжко було мені пропхатись у школу. І без батька, і малий, і пальці криві... Виштовхували мене з кляси, посилали по маму, пальців кривих я нікому не показував, ховав, бо це мене найбільше гнітило. Ховався попід лавки, кожного дня міняв клясу, мені тоді ще однаково було, в якій клясі — плівся у школі нереєстровим козаком. Я вірив у дзвони і в червону цю стріху, що з поміж садів бачу її з причільного вікна нашої постарілої й недокінченої ще хатини.

Не заперечу нікому, що не виховувала мене вулиця, бо школа мене відштовхувала. Почалось це з того часу, як у клясу до нас прийшла не наша вчителька. Ми по першому слову й по довгих пазурах пізнали, що це не наша вчителька, це ляшка. І тієї ж таки години вистористали її неухагу й шнурочком виторочились надвір. Дівчата, плачучи, розбіглись додому, а ми, хлопці, — то ми пішли в підпілля. За нами гнався з коромислом шкільний сторож, ми дали нурка й поринули в шумливий білим цвітом бузини — вертеп. Розсілись у кущах. Добуваємо з торбів хліб.

— Ото ж тобі й учителька — ляшка!

— А що з нашим учителем?

— Наш учитель кривий, а всіх кривих та ранених будуть забирати з села.

Я скорчив криві пальці в кулачки, — я теж кривий.

Батька свого я не знав. Раз підглянув, як мама ховала в клуні якогось страшного в бандажах чоловіка. Схрито в душі носив таємницю, вона тривожила мене в моїх снах — я боявся ночей. Прокидався серед ночі, плакав, і мама мусіла признатися мені, що це мій батько. Але від цього мені не покращало. Він ранений і він ховається, бо за ці рани можуть його судити. І от сьогодні...

Шкільний сторож стоїть з коромислом, збури́в проти нас ці́ле село, нас шукають і напевно виловлять. Нам байдуже. Ми конче хочемо побачитися ще із нашим учителем. До нього тільки через дорогу. Він би порадив нам, що нам робити. Яром, кущами повземо на животах, прокрадаємось у город. З городця задніми дверми заходимо в хату. Хата гола, порожня-порожнісінька. Виглянули з вікон на вулицю. Рушили вози. За возом іде наш учитель. Праву ногу, що не згиналась у коліні, штивно викидає вперед і при тому з якоюсь гордістю підносить голову догори. Перехожі знімають шапки, і він кланяється на всі сторони. Ми відчиняємо вікна, у вікнах рясно тріпочуть наші руки, і він тримає руку догори, не зводячи з нас очей. Посуваються вози, обтикані багнетами, а на возах у бандажах наші батьки, брати. Не було між нами нікого, щоб на тих, багнетами обкладених возах, не пізнав когось із своїх. Виїздять — нас лишають. Оглянулися ми на хату — хата світиться пусткою, тільки в одному кутику, ніби витинок з книжки — портрет Шевченка. Дивимось у вікна на вулицю. Тут церква, школа, пам'ятник поляглим, хрест на пам'ятку знесення панщини, Тарасова могила... ідуть люди й уздовж вулиці несуть шапки в руках. І ми затягаємо пісню, ту пісню, що навчив нас учитель. Між нами Шевченко й нам відрадніше. Здається нам, що це всі йдуть за нами й перед нами шапки скидають.

І знов немов би десь сколихнула луна дзвонами й у синь неба б'є. Колони за колонами несуть у руках шапки. І ми й Шевченко з нами, і назустріч нам справжній Великдень.

НА СПОРИШЕМ РОЗКВІТЛІЙ ДОРОЗІ

Ох діти, діти, діти! . .

Велика Божа благодать!

Шевченко: „Княжна”.

З-за городнього горба, мов з-під землі, вийшов і звернув на споришем розквітлу дорогу, між селами в тополях, стрункий з буйною чуприною на вітрі, в нетутешній одежі.

Сонце смажило зелені луги й золотило хлібом панські лани, перекликались коси й перепілки, за копами й покосами — в лавах косарі, а жінки з серпами над снопами, мов отара зіпрілих овець на стерні, — чорні, чорніші землі.

А тут, при самій дорозі, під снопом на стерні, покинуте немовлятко. Сповивачем зв'язані в нього руки й ноги, муха обцілює сині губки й десь жучки з цілого поля й мурашки, й сонце в обличчя вп'ялилось — неналюбуються. А воно, бідненьке, ніби проситься, крутить голівкою і плаче-ридає. А там, далі, коло рова друге й третє, — пов'язані живі снопики, перекликаються плачем, ніби на поміч одне одного кличуть, зв'язані, обложені снопами на стерні.

А тут більшеньке з-за копи кидає в них грудками — сміється.

Матері жнуть, не чують, а може й чують, та не встигають... здалека ледве чути пісню серпів.

Він з пензлем і полотном, із скриптурою й пером зупинився. Підняв одне з землі, мокреньке, переповив на снопі, звільнив ручки другому й третьому... Немовлятка плачуть і усміхаються, простягають до нього рученята, тягнуться до пазухи, а він їм цукерки, бублики, розглядається, а тут уже ціла громадка більших. Оточили, простягли руки... Обложив снопами, холодок зробив, щоб панське й Боже сонце та не вбило їх.

— О, скільки образків-картинок на цій споришем розквітлій дорозі! Що малювати? А про що писати? Коли б тільки не зустріти нікого з тих, що в покої заманюють, частують, замилюють очі. Як боляче й водночас приємно тут бути самим з собою, з братами й сестрами кріпаками, кобзарями-старцями й дітьми. Яка краса! Який біль! Немає полотна, щоб змалювати, нема пера, щоб описати! Чотирнадцять років не був тут... Сплюндрували нашу Україну! Здається, все тут постарілося, скорчилося, хатини й люди й навіть діти, здається, зупинились, старіють — не ростуть?

Заквітчаний синьою волошкою, проходив стежечкою між житами, наспівуючи пісню. І бу-

ла мить, коли, здавалось, випростувались спини, вмовкли серпи й коси, повернулись голови в його бік, довго-довго здалека дивились йому вслід...

„Він з’являвся тут сиротою-пастухом, а потім десь пропав, надовго пропав і знов з’явився. Та вже не в убогій свиті, та й не наймитом, а в панській одежі — щасливий. Може й ціла наша така доля, як оце його? Вибився в люди, щасливий, може й нас ущасливить. Пробив собі дорогу, випереджуючи всіх, може тією дорогою й нас поведе...”

Поспішав, бо дорога далека, часу мало, а на цій дорозі так багато корисних знахідок! Мабуть тому, що мало хто йшов нею.

Обабіч дороги ровами бур’яни й полин-полин...

На такій дорозі під крислатою грушею-дичкою відпочивав кобзар з хлопчиною-вожатим. Змучені далекою мандрівкою, розважались піснею. Кобзар баском підспівував, пригрававши на кобзі, а хлопчина підтягав альтом. На осяяних сонцем родючих полях, віками вирощувана під небом пісня — ожила.

— Бачиш, як добре нам іде!

— А чому б не йти? Серед ночі набились мені вуха ними. Збудить мене, то й тоді всі пісні ваші проспівую.

— Чому ніколи не помагаєш мені?

— Соромлюся...

— Отакий ти! Соромлюся... Чого?

— Ой, чого, чого... Чи знаєте, дядьку, як прозивають мене хлопці в нашому селі? Кажуть — дідич.

— Як ти сказав? Дідич? Ну й халамидники, що не вигадують! Дідич. Ти справді, як дідич. Того ж і соромишся, бо як же ж тут дідичеві по жебрах ходити?!

— Смійтеся! Якби був знав, то нічого не сказав би... Найобразливіше слово в нашому селі причіпили мені. А ви смієтеся!

— Ну й як не сміятися? Кінь би з цього сміявся. Отож не зважай на нього — воно тебе не з'їсть.

— Кажете, не з'їсть. Добре вам казати — не з'їсть. А мені соромно і страшно.

— Чого соромишся? Чого боїшся?

— Боюся, бо я... я від дідича... Я підслухав, як тітка сусідці розказувала. Дідич дуже не любив мене і наказав мамі, щоб мене знищила... Мама підкинула мене чужим, а дідичеві сказала, що в млинівці втопила.

Кобзареве обличчя посерйознішало й укрилося смутком. Хлопчина замовк, і коли б не хлипіт його, що ледве чувся десь з-під рукава, то сліпець подумав би, що розгніваний хлопчина залишив його темного серед дороги. Хлопчина похлипав, похлипав, а тоді немиту голівку поклав сліпцеві на коліна й, плачучи, розповів про все те, що чув від тітки.

- Дядьку!
- Що сину?
- Я боюся...
- Чого ти боїшся?

— Він може мене вбити. Я знаю його. Він як їде шестірнею, то аж земля гуде! А я тоді щодуху втікаю, ховаюся в бур'яни... Він може вбити мене, правда, дядьку? Що йому вбити мене! То що мені муху...

— Ет не думай, синку, про це! У нього стільки таких, як ти... Де ж він може про кожного пам'ятати. Не лізь тільки йому в очі!

Хлопчина замовк, задумався. Сліпцеві здавалося, що він заснув. Навкруги було тихо. Здалека десь вчувалось настирливе kleпання кіс. Кобзар торкнувся пальцями струн, хлопчина стримав його за руку.

— Нас хтось підслуховує... — сказав пошепки.

— Хто?

— Я знаю хто, та не пригадаю його прізвища. Він малює... Певно підслухав нас... Я дуже соромлюся його... боюся, щоб не запитав, чий я... Він уже раз питав мене, але я не сказав йому...

Поблизу, біля придорожного хреста, сидів Шевченко за малюнком. Він здалека привітався, і сліпець з такою напругою повернувся в його бік, ніби зараз очі його мали розплющитись і він мав прозріти й побачити світ. Шев-

ченко наблизився. Розговорились... Ділився з ними хлібом-сіллю, прислухався до їхнього співу, записував.

Коли Шевченко, відходячи, прощався з сліпцем, сліпцеві захотілось обняти його. Він звівся на ноги, взяв його голову в долоні й поцілував у чоло. А потім, згинаючись, обмацав його своїми руками від голови до стіп, мов статую святця.

— О, як би мені хотілось тебе, синку, побачити! Темний я. Тільки, як заслухаюся у твої вірші, то тоді ця мряка з очей, що держить мене у вічних сутінках, зникає десь. Я прозираю й бачу навкруги все, все в чудових твоїх образах... Читаємо тебе — старі й малі, багаті й бідні, пани й кріпаки. Одних ти зогріваєш, радуєш, а інших лаєш, висміюєш... Одним ти життя, втіха, а другим — кара, смерть. Тому боюся, синку, що не довго дозволять тобі пани ходити по нашій землі.

— Мені однаково... — сказав Шевченко.

Відходячи, він подарував хлопчині книжечку — „Кобзар”.

Хлопчина обома руками стиснув книжечку і, пригортаючи її до грудей, дивився Шевченкові услід. І сліпець-кобзар стояв, заслуханий у кроки, що поволі затихали.

— Звідки ви, дядьку, знаєте його?

— Чому не знаю. Всі ми знаємо його. Він єдиний такий у нас. Усе, що найкраще намальо-

ване — його рукою, що найкраще написане — проспіване його серцем і думкою.

— О, дадьку! Якби нам почитати цю книжечку! Але обидва ми темні. Сядьмо тут, послухайте! Я підслухав, як неділями сусідські дівки читали. Вони виштовхували мене з хати, казали: „Це не для тебе” . . . А я закрадався в сіни, ставав під двері і знову підслуховував . . . Ану послухайте! Тут десь так, неначе про нас пишеться . . .

Хлопчина насліпо водив пальцем по чорних рядках і читав з пам’яті окремі строфи з поеми „Катерина”. Він здебільшого повторював одне і те, але за кожним разом слова ці звучали якось свіжіше, переконливіше й глибше, глибше . . .

— А якби ви почули, як це в дівчат виходить, та куди там! . . .

Сколихнулись хвилями жита і втихли. Немов від страху задрижала груша, на струни впав листочок і кобза озвалась дивним звучанням.

ГОСТИНЕЦЬ

На дні моїх споминів, деś там
у найглибшій глибині горить огонь.

.....

Це огонь у кузні мого батька.

І. Франко

Передзвінням кузні в присілку Гора заповідається в нас день. Золотосинім вогнем блимає кузня. Стрясаючи далеким обрієм, іде голос по слободі. Під стріхами у малих віконцях засвічуються світла, на сінешних порогах миготять ліхтарі. Скрипом відчиняються ворота: спішать мужики до коваля Якова сталити свої сокири, гострити лемеші.

— Майстре, настали нам леза, та так настали, щоб уже раз тій біді покласти край! Настали сокири, нагостри лемеші! Нагостри лемеші, щоб оту землю нам повернути скибами до сонця, стягнути на неї благодать небесну!

Підбадьорені свіжим ранком, хапають молоти й б'ють об ковадло в заклад, що з нього ропа потече. Тоді гутірки, що від них залізо стигне, а в кузні темніє — падають оливом під

ноги. Пітніють чола, сіються роєм золоті зерна навкруги, — в кузні робиться привітно, ясно.

— Заступіть но, хто там, хлопчину, щоб його іскра не досягла! — каже старий Яків. Стають мужики навколо ковадла захистити від вогню малого хлопчину, що сидить на вугляній скрині.

— Захистимо його, то колись захищатиме нас, — каже хтось із мужиків.

— Твій, хлопче, батько майстер на цілу околицю! Що з тебе буде, як виростеш?

— Кажи, і я буду ковалем. Та не ковалем, щоб обухи сталить, а людські уми... — підказує батько синові.

Розговорились.

— То таке: як учити, то лиш на попа, люди в руки цілуватимуть, та й усе свіжий калач у хаті буде.

— Ради Бога не нанесіть скорботи синові, відкриваючи йому очі на наше важке горе! Не робіть цього, майстре, бо скривдите дитину навіки. Важке воно, наше горе, та дав нам Бог за те тверді долоні, кам'яні серця, а людина з м'яким серцем, відкритим умом — не перенесе цього. Ой ні! Кажу, гріх будете мати. . .

— А ти, хлопче, не підслуховуй нас! Не сиди тут у диму, а йди но на вигін, від жиденят учися! Жиди, чейже, панами в світі....

А мати, що біля вікон білі полотна снувала, кликала синка до себе, піснею заманювала.

Розступився туман, наблизились гори, в кузні дзенькіт не вгаває. Обтяжують мужики дитячу душу своїми нестатками, гріхами. Відбирають йому сон-спокій.

Батькова кузня то дзвеніла, нагрівалась, то вмовкала, остигала. Мужики здалека прислухались до неї. Виходили з хат, прислухаючись, підходили під самі ворота. Приходили з шматками холодного заліза під пахвою, відходили зігріті, з теплим серцем і надією в душі. У дзенькоті молотів якусь відряду чули.

Широкими плечима захищали хлопчину від іскор і вогню. Хлопчина сидів на вугляній скрині, прислухаючись до їхніх розмов. Хто гострою бородою натер йому обличчя, шорсткими долонями поласкав по голові, хто смикнув за волосся, словом подразнив — він усе сприймав, усьому радий був.

Раз повернули до кузні три подорожні-заробітчани. Високі на зріст, у солом'яних крисаннях, у довгих вируділих сердаках, ще й з полотняними торбами через плечі. Увійшли, розглянулись, уже хотіли виходити й ще затримались, розговорились.

— Давно ми вже не були тут... Ви, може, й не пригадуєте нас... А ми оце, йдучи, повернули... А скажіть, будь ласка, де подівся той хлопчина, що сидів тут на вугляній скрині? Такий русявенький був, із ясними очима?

Яків Франко задержав молот на ковадлі, ці-

каво приглядаючись до незнайомих. — Це ви про мого Івана? У школах він.

— У школах, кажете. О, яка шкода, що ми не могли бачитися з ним. У школах, кажете, а ми де не були, що не робили, все чогось про нього згадували. Вже було не раз таке, що думали, ого, фертик!... І тоді згадали: чи побачимо ще того русявенького хлопчину в вишиваній сорочці? А тепер ідемо, та й кажемо — повернемо, чи пізнає нас.

— Ідемо та ще й цю біду водимо за собою, — сказав нижчий на зріст, вказуючи на третього, що мав змочену хустку на шиї.

— А він що, не говорить? — запитав Яків.

— Давно не говорить. Отак, як бачите. Якась велика таємниця в нього, мовчить, щоб не виявити її. Самі не знаємо, що йому таке. Поворохобився сарачисько на чорну сорочку й білий хліб!.. Що сказати — яма, порожня яма відобрала йому мову й розум. А тепер ідемо, водимо його за собою, кажемо, може десь натрапимо на щось таке, що поверне йому, як не мову, то хоч розум.

Мов святці на образі — відбилися нерухомими тінями на стіні, а розжарене попелище поклало на їхні обличчя рожеві косиці.

Уже були вийшли й з-за порога, — повернулися.

— Як би це хоч якого гостинчика передати вашому хлопцеві!

Пошукали по кишенях, а той, що в нього відобрало мову, зняв торбу з плечей, попросив ножа, відкріїв крайчик хліба й грінку чорного, як земляця — подав ковалеві.

— Передайте йому, коли ваша ласка, цей гостинчик від нас. Це тільки так, щоб чимсь пригадати йому нас. Скажіть, — гостинець від мужиків. Хай він має думку про нас!

Попрощалися і вийшли. Пішли зарінком попід березовий лісок, залишивши Франкові гостинець — грінку чорного хліба на згадку.

„НЕБІЙСЯ”

(Із днів мого дитинства)

Нас малюків тривожило, коли селом ходили жебраки. Що там поляки, що москалі! Більшого страхіття від старця-прошака, що його тут прозвали Небійся, не було. В довгому сердаці, підперезаний мотузкою, босий, з торбою через плече, що сягала до п'ят, зломлений у крижах, спираючись на палицю ведунку, ступав белькочучи: „Не бійся, не бійся, не бійся!...” Дивився в землю, не звертаючи уваги на зустрічних і, нашттовхуючи палицею стежку, торочив своє звичне, монотонне — „не бійся”.

Здавалося найбільшою турботою його життя було те, що стали його лякатися діти й дорослі. Ходив від хати до хати і благов: не бійся! Вогонь, цигани і цей Небійся... Але вогонь рідко вибухав десь на другому кінці села, цигани раз у рік на весні ставали табором на майдані коло корчми, а жебрак Небійся був щоденним явищем і звикнути до нього було тяжко. Боялися його діти всього села. А ми тим більше, бо він залишив у нас біля криниці

свій капелюх. Зелений гостроверхий із звисаючими крисами, що нагадував форму дзвона, лежав опудалом на нашому обійстю. Ми знали, що сьогодні чи завтра, а Небійся прийде по нього. Порадилися винести його за ворота, щоб тільки не приходив під хату. А потім подумали, хтось украде, а він прийде і буде нападсть. Повісили капелюх високо на стовпі, що навколо нього обертались ворота. І так не добре. Не досягне, — буде йти в хату... Отож мама зняла капелюх і зробила з нього опудало на конопляній грядці. Вийдемо з хати, поглянемо на городець, з-за плоту увижається нам торбар Небійся...

Пішли матері до громадської управи. „Посадіть — казали — його в трупарню на цвинтарі... ми носитимем йому милостиню, хай тільки не виходить у село, не лякає наших дітей...”

Старця Небійся посадили в трупарню. Матері чергувалися, крізь загразоване вікно подавали милостиню. А потім дали йому заняття, зробили з нього гробаря. Ударять дзвони, і тоді ми бачимо його між акаціями з рискалем в руках перед свіжим висипом землі. Тепер ми знали, що володарем мерців є старець Небійся. Він будив їх, вони вставали і, як зібрані, в місячні ночі, з запаленими свічками, розходились під вікна хатин, де діти маленькі. Стали діти мерти. Здавалося він живцем закопував їх. Була на нашій вулиці така Ганнуся! Бавилася з нами.

Щира дитина, коржиками з нами ділилася. Одного разу ми підглянули, як Небійся копав яму на цвинтарі. „Ага! Уже на когось готується яма!” Побігли дати знати Ганнусі. Прибігаємо, а вона бідна вже лежить зібрана на лаві. Жінки плачуть, голосять, а вона аж поблідла зі страху. Зажмурилася, щоб не бачити, як будуть її в яму кидати. І нам було жаль її. Та не допомогло. Закопав її Небійся. Я тільки подумав: видно, село скривдило старця Небійся, і він тепер мститься над дітьми. Ми домовилися убити цього дітолова.

На межі в нас росла грушка. За цю грушу ми зводили з сусідю бучі. Один раз і кров потекла. Зібрались люди судити. Закопали каміння на межі. Груша, кормителька наша, припала сусідові. З того часу нам належала тільки одна гіллячка, що звисла на наш город. Старі, вусаті й не розумні, — подумав я. — Хіба ж це справедливо? Де ж тут правда? В сусіди один хлопець і йому ціла груша, а нас п'ятеро й нам тільки одна гіллячка. Тепер ми виглядали вітру з заходу, щоб з-за межі заніс у наш город грушку.

Сонце сідало за церкву. Застрягши на хресті, обілляло село золотом. Голод скликав нас у хату. Ми згадуємо Великдень і шукаємо, чи не осталась десь у якійсь щілині хоч крихітка з нього. Перекладаємо одежею в скрині, ніби книжечку читаємо, втягаючи в себе запахи дав-

нини. Варцаби вікон замалювались гнівом до людей, що відобрали в нас грушу, а за сінніми дверми в куті причаївся страх перед жебраком Небійся. „Утікаймо геть із цієї хати! Ходім десь на стежки за городи! Ходім, може десь зустрінемо людей!”

Післали Грицька до сусіди позичити хліб. Провожали його до воріт. Грицько пішов у хату, а ми ждемо на воротях, числимо кросна на сусідній хаті. Виглянула у вікно сусідка. Випустила з сіней пса. Але собака тільки обнюхав Грицька й навіть не гаркнув. Зайшов Грицько в хату, довго не виходить, щось велике винесе. „Сховаймося, щоб не побачила нас, а то налякається й не позичить!” Так хочеться бачити, як Грицько виходитиме з хлібом під пахвою. Вийшов похнюплений. Але побачив нас і посміхнувся. Ще раз оглянувся на хату.

— Не позичила, бодай вона згоріла!... Кажу: „Вуйно, позичте нам хліба, а мама спече й вам віддасть”. А вона, відьма, каже: „А хто ж тебе, синку, навчив так брехати? Хіба я не знаю, що в твоєї мами ще від Йордану в коморі Петрівка? З чого спече, з попелу?”

— Кажу: „Мама з нового спече й вам віддасть”. — А вона добула хліб з-під скатерті й каже: „Дивися, хліб, як точило! Ясний, як сонце. Хіба такий твоя мама пече? Твоя мама пече хліб з кукілю!”... Я ще стояв, думав, може хоч гріночку дасть, не дала, хай подавиться!...

Грицько уміло наслідував сусідку, і ми сміялися, аж за животи хапались. Прийшли перед хату, посідали на плити й заплакали. Так плакали, що плити від сліз змокрили. У хаті ані крихітки. Коби вітрець здмухнув хоч яку грушечку в город. Ні. Утих. Прислухається до нашого плачу. І ми втихли. Чуємо: „Не бійся, не бійся, не бійся!.. Оглянулись. З-за причілка, немов місяць, показалась лиса голова жебрака Небійся. Ми як сиділи, так і поприлипали обличчями до плиток. „Не бійся, не бійся, не бійся” — наближалось. Застигла в мені кров, загамувало віддих. Десь там уже жде свіжа яма. Котрогось із нас зараз забере. Грицько метнувся в хату. Напевно пішов шукати милостині. Пам’ятав мамину науку: „Боже, борони вас, дітки, випустити з хати жебрака без милостині — гріх!... Він найстарший і йому нікуди ховатись, він мусить шукати ради”. Жебрак Небійся попереступав нас і, белькочучи своє „не бійся”, що нагадувало якусь молитву, подався в город. Чуємо як сусідчин пес гарчить коло грушки. Знову наближається до нас „не бійся”. Ні, таки нас не мине. Крадькома з притаєним віддихом розплющуємо очі й бачимо його вже тут біля криниці. Зачернув капелюхом води, і на голову... Грицько вийшов з крайчиком коржа:

— Чудо, дядьку! Ці голодинята, що тут ніби повмирили з голоду, плакали аж попухли, перетрясли все до нитки й ані крихітки не знайшли.

А Небійся підійшов до порога, завис над нами, опершись на палицю.

— Чого ж вони так позгинались? — питав у нього.

— Боятися вас, діду.

— Боятися, усі мене боятися. Страшний я. Шкіра на мені висхла, порепалася, по далеких стежках я свій чупер розгубив, літа в кривулю мене зігнули. Бог мене забув, літам своїм я рахубу загубив... Панщину пам'ятаю... Зло до мене приросло, страшний я, але зла нікому я не роблю. Ходжу по весіллях і похоронах. Ходжу по багатих і бідних. В одних милостиню беру, а другим даю, не бійтесь!

Крайчик лінтяного коржика вкинув у торбу, біля наших голів залишив ясний, мов місяць на небі — калач.

— Не бавтесь, дітки, з сірниками! Позачиняйте вікна, бо буря буде!

Стукотом палиці озвалась стежечка за нашою хатою й покотилося за ворота його молитовне: „Не бійся, не бійся, не бійся...”

У СВЯТ-ВЕЧІР

Із саду, окутаного білими перевеслами, виходить сутінок і до світла, що б'є з загати, простягає свої ніжні вії. Я стою біля причілка хати, задивлений у схід, виглядаю першої зірки. На сусідському тоці втихло совгання лопати в снігу. З-за греблі над ставом викотився місяць, і білий світ навкруги заяснів діамантом. Серце моє наливається щирістю, любов'ю. Мені хочеться оббігти цей світ, зважити його на своїй долоні, збагнути його велич у порошинці. На моїй прозорій дитячій душі лишається його світло й тінь.

Я згадую Свят-Вечір, що на ньому гостем у нас був — заблукана людина — „зłodій”. Ми знайшли його в клуні, як вийшли з свяченою водою. „В нас коло хати хтось є” — казала мати. А батько: „Не бійся, в таку ніч зłodії не ходять”. — Коли входимо в клуню, а він біля січкарні. Затуляється рукавом, хіхікає чи хлипає: „Не бийте мене, — каже, — вуечку, мене собаки загнали сюди. Дайте мені кусник хліба, і я піду собі геть”. „Ее, ні!”, — каже батько, у нас сьогодні Свят-Вечір, ми так вас не випустимо. По-

вечеряєте з нами, будете в нас гостем”. Уводи-мо гостя в хату. У хаті в нас сьогодні ясно, що кожний сучок у стелині видно. Це найпрозоріший вечір у році. Він зупинився біля порога, розглядається по хаті: ноги в онучах, сердак — латка на латці, голова окутана в кропивяний мішок. „Якби ви мені, тут, на лавиці, в кутику біля шафи, дали щось перекусити, щоб не сидати за стіл. Як же ж мені такому за стіл межи діти...” — просився. Але батько й чути про це не хотів.

Сидить наш гість під образами, ми, малюки, очей з нього не зводимо. Оповідала нам мама: „Заблукана людина на Свят-Вечір у хату — це божий посланець”. І справді, він і обличчям своїм подібний до святця на образі.

Ми пильно слідкуємо за кожним його рухом. Як він ложку держить у руці, як піт витирає з чола. Боїмося тільки зустрітись із його поглядом.

Він захлиснувся зерном пшениці й розкашлявся на всю хату. Мати подала йому напитись води й кашель у нього вщух.

Ми були раді, щоб він оповів щось про себе. Цікавило нас: чи є в нього своя сім'я, хата, де він живе?

Під хату підступили колядники, ми відклали ложки, прислухались.

„Щедрий вечір, на святий вечір,
Чи дома-дома пан господар?
А ми знаєм, що він дома,
Сидить собі коло стола...”

Заслуханий у щедрівку, він схилив голову на віко стола й заплакав. А потім витер обличчя, вийшов з-за стола й хотів підняти з землі на руки мою меншу сестричку. Але вона побоюлась, вирвалася з його рук і сховалась під стіл. Він, зібравшись у дорогу, став обціловувати руки батька, матері, вибачаючись: „Простіть, але я не гідний вашої гостини. Цього вечора я збирався вас обікрасти”. Схилився на припічок і захлипав.

Батько загнав нас на піч, мати прикрила нас веретою. Ми, притаївшись за комином, прислухались до сповіді „злодія”.

„У своєму житті я не торкнув чужого, що, сказати, круг пальця. Я з тюрми. Випросився в ключника на цю ніч. Десь із сорок миль пішки, пустився навпростець снігами. Подумав: там хвора жінка, діточки в нетопленій хаті, вони жадібні куска чорного хліба. Може, кажу, роздобуду десь боханчик хліба для них — півроку вони не бачили мене. Ні, ні, я вже напевно цього вечора побачу свою дружину, діточок, унесу в хату тепло, розраду. А потім думаю, а що, як я під вікна, — а в хаті вже жде мене по-

ліція? Але що там ця поліція проти цього! Я в хату, діти мене обскочать, жінка заголосить, може лишуть мене на цю ніч. Думаю, коли б хоч через вікно в цей вечір побачити своїх діток. Коли вже не можна буде мені до них доступити, залишу на загаті хліб. Будуть виглядати батька свого, та й зрадіють хлібові...

Іду повз вашу хату, як ударять на мене запахи святої куті, — я так і завмер і ні кроку вперед. Саме тоді ви виходили з хати з свяченою водою. Думаю, вони поза хату, а я в хату. Нахапаю в пазуху, що запопаду, та й уноги. Еге, як почув запах кропильця з засушених васильків, як побачив, що діти на двері хрестики ліплять — остовпів. Ні, не здібний я простягати руку по чуже, та ще й у такий вечір!"

— Чоловіче добрий! Ти між злочинцями та й загубив віру в совість людську. Хто тобі в такий вечір чого відмовить? — сказала мати.

Він ще сушив онучі коло печі, щось багато ще говорив у своє оправдання, а потім сказав:

— Такий образ, істинно такий самий образ, як оце у вас на стіні, третій від краю — і в мене є. Ну, точно кажу вам такий!

Батько запряг коні в санки, ввійшов у хату й кивнув до мами. Мама налагодила повні бесаги всячини, і всі троє вийшли надвір.

Тоді ми почули, як від наших воріт відчепились дзвіночки й щедрівочку заграли в білих просторах світу. На синьому небі дзвіночками захиталися зорі. Одна зірка скотилася з неба і впала десь там, край села, біля самотньої хатинки, там, де наші батьки з Святою Вечерою зупинились. Позажмурювані ждемо, коли знову повернуться дзвіночки до наших воріт.

ВІД'ЇДЖАЛИ КОЛОНІСТИ

В оселі Заворіття стоять навантажені вози в дорогу. З лугів з вітром котиться іржання коней, сім'я Недзельських із заломленими руками метушиться на межі. Над костьолом сонце почорніло.

— Гей, де ж ви, діти? ... Де ж ви поділися? ... Пора вирушати, дітей нема! ... — Матері виходили на згарені узбіччя й, махаючи руками, дітей скликали. На лугах у верболах снувався дим, лози хиталися, мов хмари чesanі вітрами, — дітей не було.

— Чого ж ми ще ждемо? Чому вже не вирушаємо? Чому? — питали одні в одних і у відповідь знизували плечима.

— Котре випроситься по сіль — не вертається.

— А кажуть, що Заріцькі вже виїхали.

— Не вірте! В лісі поховались. Бояться самосуду, ждуть приходу нової влади.

Проходжувалась сім'я межею, над спопелілим обійстям кружляла згряя наполоханих ластівок, високе небо над лісом без упину пря-

ло чорний кужіль, вповиваючи ліси сірим рунном.

З вітрами за гори відкочовувалися хмари, в сутінках потопали дні за днями, а з тих сутінків уставали горби, обступали село в улоговині й журливо хитали під небом кучерявими кущами, загрожували комусь пімстою, вогнем.

Зібралась громадка край городу в долині, і темна долина загуділа плачем.

— Куди нам виїжджати?... Нас діти наші проплачуть!.. Тут ми родились, виростили, уросли в ці стежки... там деь на пісках знідіють... Гріх за дітей!.. Хто нас там прийме?... Як там нас зустрінуть?... Там висміють нас за нашу тутешню мову... Як ми доробились? Земля ця виссала з нас наші сили, нашу молодість, а тепер голі, обдерті поїдемо в незнані світи шукати свою батьківщину?...

Спліталися голоси жінок з голосами чоловіків, надривались плачем голоси дітей.

— Тихше, щоб сусіди нас не почули, висміють, — продирався згрижений голос старого Недзельського. — Діти наші не нашими тут виростають!... Не по-нашому вони славлять Бога!... Стежки ці, що врастають у них, не ведуть їх до нашого краю! Бог нас за це скарає, тяжко скарає за наших дітей!.. Тут стояла за нами наша влада. Тепер вона погналася за кордон — у Румунію, і документи, що забезпечували тут наше право, спопеліли вже... По-

їдемо, поклонимося нашій рідній землі, проситимем у неї вибачення!... І там нема нашої влади, та є наш ґрунт, наша земля. А на власному ґрунті, під рідним небом і на пісках діти ваші приймуться, зростатимуть. Дивіться на наших сусідів! Вік живуть без влади, а ніщо їх не змінить. Влада міняється, приходить і відходить, а вони завжди лишаються тими, що родилися. Бо по-їхньому говорять ці верхи, по-їхньому співають вітри на цих верхах, заколиуючи їм дітей до сну... Вони мають ґрунт під ногами і його ніхто ніколи їм з-під ніг не виб'є. Пуста була розмова наших панів, що ми переродимо цей нарід, заговорить він по-нашому, й гуцульщина буде наша! Найближчі сусіди, що, здавалось, дружили з нами, відвернулися від нас. А вони ще й заговорять, бо кривда не минається без пімсти!

У темній долині на гілляччі висів ліхтар і хитав тінями нерухомої громади.

— Але ж недавно ще йшли ми межею, несли дітей на руках, сади рясніли спілим овочем, у костьолі органи грали й ані згадки не було про якийсь виїзд.

— Умовляли в нас, що це наше, а тепер?...

Стояла громадка нерухомою стіною. Поміж ноги вплітались діти.

— Колонізаторська політика наших панів була помилкова. Вони програли, а ми впали жертвою, — сказав найстарший син Недзель-

ського Влодзьо. Він моргнув на жінку, взяв дітей на руки й підійшов до старого, схиливши голову.

— Я ваш найстарший син, ношу ваше ім'я — я з вами. Служив я там при кавалерії, бачив ті землі й також можу дещо сказати. Понурий то краєвид, пісковаті землі, не такі, як тут. Та най там що хоче, тут нам не бути. Будемо йти за возом, тримаючись ручиць так довго, доки сил нам наших стане. Не дійдемо, ну то в дорозі впадемо — в дорозі до нашої батьківщини. Та й ніхто нам не буде випікати наші очі словом — зайди. Дорога далека, дорогою вчитимем дітей мови й любови, тут не навчимо їх...

За ним виступив з гурту середущий син — Стах. Він сказав:

— Мені однаково жаль покидати цей край, як і жити без вас. Це вам скажуть так усі ті, що тут родилися, виростили. Ще якби була покійна мама жила... Тут на цій землі лишаємо її могилу. Вмирала, нічого нам не сказала, що нам робити. Але ми, старші, пам'ятаємо її й знаємо, як вона тужила за рідним краєм. Що вона тепер сказала б — теж знаємо. Одно правда: велику силу має ця земля. Принадна вона й спокуслива. Та нам треба розуміти, що принада ця сатанська. І ми не повинні піддатись їй. Треба тільки просити в Матки Боски сили — відорватись від неї, від цієї землі. А я бачу, що ми дуже податливі. Тут уже ніщо не повинно затримувати нас. Будинки, пасіка, сади спалені.

Правда, ще діти тягають з торбів сушенички, що нагадують наші сади й нашу працю. Ще матері побіжать на луг видоїти корів, поприв'язуваних до надломлених громами дерев, але скоро вже й це скінчиться. Прийдуть сльоти, землянки наші наповняться водою. Розмокне і впаде оціліла причільна стіна, що під нею рядком сидять наші діти з порожніми горщиками в колінах і бубнять дерев'яними ложками по животиках, виспівуючи: „Верховино, світку ти наш, гей, як у тебе тут мило!” Сусіди гнатимуть буками наших дітей від своїх хат, і аж тоді, тоді заторохкотять наші вози, вдарять коні копитами об землю й задзвонять про те, що ми теж не безбатченки, що і в нас десь там є рідна земля, свій ґрунт — своя батьківщина і що ми тягнемось душею до неї.

Слова його спокійно, врочисто падали в сутінки ночі й така була тиша навкруги, що, здавалося, десь здалека до цього прислухалась їхня батьківщина. Нарешті він сказав:

— Та хоч би і влада наша тут. Дайте спокій! Жити для того, щоб убивати в другого народу його душу й загарбувати його землю, це теж не людське, а сатанське діло.

Потім виступила з гурту й підійшла до батька наймолодша його дочка Францішка з двома дітьми. Вона виступила й ніби не знала, до кого їй прихилитися. Схилила голову й нічого не сказала, тільки заплакала. Усі зрозуміли її плач. Вона вміла співанки складати. По-

чала ще маленькою пастушкою, як пасла вівці на царині. З вітром співанки її прибивалися на городи, причіплювались під стріхи. Із хат виходила челядь, прислухаючись до них, переймала їх. Співанки її були веселі, дотепні, життєтворчі. За ці співанки всі її любили, запрошували на весілля й толоки. Вона вийшла заміж за тутешнього, але тепер його тут не було. Її жаль був найтяжчий. Знала, що пісні ці не повезе з собою. Звідси вони не долинуть до неї, там вони будуть небажані. Прийшла якась розтерзана, розгублена. Штовхнула наперед дітей. Старий узяв дітей на коліна, гладив по голівках, приговорюючи:

— Сташко гарний хлопчик, він поїде з дядьком. І Броня поїде. А Ясьо не поїде, бо він гуцул. Він лишиться тут гуцулам вівці пасти, бриндзу бити. Він буде чабаном, а Сташек ні. Сташек буде лицарем!

Договорились вирушити на зорі. Розходились по куцах на ночівлю. Ішли противні підшепти: — „Деклямувати, то це одне, а виїздити... Старому все одно, старий уже довго не потягне... у нас же діти! Діти наші щасливі тут... А нам що? Ми живемо для дітей... Старому дорога вже в Йосафатову долину... Треба тільки подождати ще, може вже скоро його вхопить і дасть нам спокій... А нам треба буде таки поклонитись сусідам і просити вибачення... Що ж, вони господарі на своїй землі, а нам уже так судилося... Думаєте, хто

це все пустив з димом? Звісно, старий. Він так, щоб нас викурити якось звідси..." — протились стриччі й тіточні сини з родинами.

Стах, середущий син Недзельського, підложивши камінь під голову, щоб не заснути, дивився в зоряне небо, обдумував сон. Приснилась йому небіжка мати. Немов би іконою з костьола благословила в дорогу... Обабіч дороги залишалися хрести. Розп'ятимися раменами вказували заблуканим дорогу в рідний край. З усіх усюд, мов зрушені муравлі, стягалися до своїх гнізд. Ішли босі, голі, обдерті, ішли за скрипом возів. Минали фабрики, міста, родючі поля й не зупинялись — це ще не наші — казали... Ішли задивлені в далекі рідні обрії...

„Якби жила мама! О, якби мама! Вона б усіх потягла за собою. Батько не те... Він усе більше лайкою збував. Знімав паса, пасом заганяв до костьола. А мама, мама чутливим словом вела всіх за собою..." Згадував маму, своє дитинство, в душі відживали дивні почування. Потихеньку став наспівувати ту першу пісеньку, що мама навчила: „Бяли — сіви голломбечку, покаж нам же коханечку, як там людзе сейов мак?" Як то вона там далі? Може брат Роман пам'ятає. Може й більше чого пригадає. Він зірвався на ноги й пішов поміж сплячих відшукувати брата. Ішов шепочучи: „Вогню, вогню! Свіжих спалахів нашим душам! Рідного вогню, щоб дав нам силу відірватись

від цієї спокусливої землі, зрушити застрягли вози в багні!..” Проходив поміж сплячих, прислухаючись до їхніх віддихів, — брата не знайшов. Не було десь брата, ані його родини. Наткнувся на батька.

— Тату, тату! Поверніться на бік, дуже страшно хропите! Чуєте? Збудіться! Хочу у вас щось опитати. Десь Романа нема. — Батько підніс голову, щось пробурчав незрозуміле й, замовкши, опустив її.

— Тату, тату! Чому нічого не говорите? Скажіть, що нам далі робити. Починає зорити... — І він зігнувся і став оповідати батькові про свій сон, почав згадувати про маму й своє дитинство, щось запитував, але батько не відзивався. Поклав руку на батькове чоло, воно було зовсім холодне. Відтягнув батька в рів, став його натирати, піднімати, та батько вже був мертвий. Він прикрив тіло пирієм. Збіг на луг, розпугав коня й погнався ним у село. У долині, над рікою, стояв туман. Небо прояснювалося. Десь у другому кінці села вив собака, тут піли кури й ніби вчувався десь плач дітей. Помчав за ріку.

— Так, це наші діти. Це діти Францішки. Стояли рядочком на призьбі, просились до хати: „Вуйно, вуйно, вуянко!! Впустіть нас до хати! Ми змерзли, голодні... Батько покинув нас, мама виїжджає, нас лишає... Прийміть нас, вуйно! Прийміть, вуянко! Ми будемо вам ягнята пасти. Впустіть хоч погрітись!..”

Плакали, просилися, але хатина під лісом, окутана вся зорями, була тепер німа й холодна. За рогом стояла Францішка. Вона щось підказувала дітям, почула тупіт кінських копит і сховалася в кущі.

— Не впускають сусіди в хату наших дітей. Ой не впускають! До чого ми тут дожилися. Діти наші здивачіли, стали нас люди лякаться. Уже третій тиждень стоять виряджені вози в дорогу. Поржавіли обручі на колесах, спорожніли мішки, а ми, прирісши до землі, чорніємось на згарищах, мов ті обсмалені пні спаленого саду, не можемо вирушити. Натиснув коня стременами й погнався на городи. Зіскочив з коня, припнув його до обгорілого пенька. В кінці городу, в долині, де збирались на наради, під обсмаленою яблунею викопав яму. Прикриваючи землею тіло батька, заголосив: — „Тату, тату! Казали ви, що заберемо цю землю, а от вона вас забрала!.. О, спокуслива чужа земле! Кріпкі й холодні твої обійми!..”

Ще раз погнався до костьолу, привіз звідти щось завинуте в мішок, і запакував у віз. „Коби за гору!” Натиснув коня стременами й став гасати по городах, викрикуючи:

— „Гей, на вози!.. Всі в дорогу!.. Заріцькі вже вирушили!.. Поспішайте на вози!.. Там палять, ріжуть наших!.. Хто залишиться тут — пропаде!..”

Схоплювалися сплячі, брали дітей на руки,

виносили на вози. Накривали дітей з головами, зав'язували їм очі, щоб виїжджаючи не бачили доріг, ані стежок, ані того гаю, де бігали по зелень, замаювати хати на Зелені Свята.

За скрипом возів лунав плач і голосіння.

Над потоком вистрілив костьол світляною стрілкою в небо й освітив гору, опоясану валкою возів. Клекіт коліс, плач і голосіння здаля нагадували відліт запізнених журавлів. Заніміла в тузі долина край городу. Під яблунею чорніла свіжа могила, над нею звисав серед білого дня засвічений ліхтар.

МАЛІ СКИТАЛЬЦІ

Василько з клуночком на плечах, мати з меншою сестричкою Христею на руках — за селом зупинились.

— Мамо, куди нам далі? Вертаймося додому. Прийде тато й не знатиме, де шукати нас.

Над селом звурдилась темінь, небо пере-хрещують блискавки, в сутінках ночі на поля падають світляні стовпи, деś здалека долітає плач немовляти, що скидається тепер на ски-гління нічного птаха.

Діти з матір'ю посідали в рівці під придо-рожнім хрестом, і хрест кам'яний, похилий, здавалося, цілою ваготою звалився на плечі матері.

— Куди йти нам, де будемо ночувати?..

— Цитьте, дітки, ось перейдемо цю гору, а там деś є оселя, де спокійно люди живуть у своїх хатах, то й нас пустять переночувати.

Ніч колихається в блискавках. В рівці діти з матір'ю раду радили. Питали про їжу, теплу постілоньку.

— Батько не знатиме, де шукати нас...

Став дощ накрапати, і вони зайшли в капличку. Мати стала на коліна, молилась. Василько сказав до Христі:

— Помолімся і ми, щоб Бог дав такий дощ, що погасить ті пожежі, що навкруги нас, і ми знов повернемося до своєї хатки.

Зводились на ноги і йшли далі.

— Ось ідуть якісь люди, йде гурт. Прилучаймося до них. Люди незнайомі, але на тій самій дорозі, що й ми.

Ішли. Василько оглядався назад, а Христа біля материних грудей, усе так мов у дома.

Ішли. Минали дні, місяці й роки в дорозі. Христа підросла, зійшла з материних рук. Маленькими крочками стала вимірювати шлях у далечінь.

— Мамо, ми відходимо щораз далі й далі від свого дому.

— Ні, діти, що крок, що година, то ми все ближче до нього.

Ішли. Йшов гурт. Перехрещувалися тяж шляхи, вони переступали десь багато рейок. Утрамбовували нові дороги, все за сонцем, все на захід і захід. Раз їм сонце губилось на просторих полях, раз у темних нетрах, з'являлось між каштановими мурами, кликало за гори.

Ішли, то тут, то там зупинялися. Робили огорожі, будували хатки, копали грядки... співали про Україну. Линув гомін за огорожу, падав на чужий брук.

Василько вернувся зі школи.

— Мамо, знову пакуєтеся?...

А Христя розплакалася:

— Я нікуди не піду з дому... коли ж ми назад вернемося?

— Дитино, це ще не наш дім і не маємо потреби сюди вертатися.

Христя не здавалася. Тут, мовляв, колядки вивчали, збирались разом Різдво зустрічати, а тепер?...

Ішли. Йшов гурт. Лишались будівлі, огорожі, хрести, кладовища, брали маленьких на руки, йшли далі.

Христя ховала альбом в пазушці, Василько з мапою на грудях:

— Мамо, ми відходимо, ми щораз все далі відходимо від свого дому, — казала Христя.

А мати:

— Ні, дітки, що крок, що година, то ми все ближче до нього підходимо. Ішли з хрестиками на грудях за сонцем.

ВІЩІ ЗНАКИ

Шляхи, велетенські гадюки,
Невгнутий розмірений крок...
Діла і змагання сторукі
І смерть, як найвищий вінок.

О. Ольжич-Кандиба

О п'ятій годині вечора на брамі перестрів мене сторож і сказав:

— Вас жде сусідка наша, але краще не зустрічайтеся з нею. Хлопець, що заходив до вас з книжкою під пахвою — її адоптований син — пропав. Вона підозріває вас у цьому, — краще пересидьте цей час у мене.

Багато в мене на цій вулиці малих друзів-підлітків. Вони іноді заходять до мене. Сторож їх не любить. Він звик уважати, що між такими найбільше злочинців буває. Тому завжди біля брами ставить їм питання рубом: “Ти за чим? Що тут — твій товариш, ровесник, чи що?” І дуже часто вони відходять з-під брами прикро вражені. Трапилося це і з Стіпком. Стіпко дуже соромився, коли згадати було, що його маленьким привезли негри на танкові з баварських лі-

сів. Так, ще маленьким, а тепер, останніми часами, тільки й про це в нього мови. Пригадую собі, як хлипливими ночами пробивалась осінь до мого вікна, — він тоді стояв біля порога і скаржився:

— У кого не запитай, чомусь усі думають, що так і мусить бути. А я чую, що не те, бо з кожним днем роблюся гіршим і, мабуть, скоро вже прийде той час, що я сам один виступлю проти всіх і піду тими дорогами, що й прийшов сюди. Ви скажіть мені, будь ласка, хто вбив мого батька?! Еге ж, мовчите! Ото ж то й є. Скажіть мені, хто мій батько був і мати? Ви ж знаєте, що в мене нерідна мати. Мене обманули. Мені вчепили чуже прізвище. Мене, як тую деревинку, пересадили, підливають, в'яжуть до кола, щоб просто пнятися вгору, а я чую, що це не мій ґрунт, не моє сонце, я блідну, в'яну...

Тоді нас підслухав сторож. Він притишеними кроками підходив до дверей, а вислухавши, відходив, насвистуючи якоїсь глумливої мелодії.

Після цього сторож відмовився відчиняти Стіпкові браму. Хлопець крадькома виходив уночі, перелазив огорожу, вишпортував з муру камінці й сипав ними у моє вікно. „Скажіть, хто вбив мого батька?“ — кричав у ринву. Говорити дітям неправду — не годиться. Сказати правду, боявся, щоб не викривити молодой душі.

Ступаю східцями з відчуттям, що там, за

стіною, пізнають мене по кроках. Вона сидить на ганку. На колінах держить чийось шапку. Сидить нагнівана, похнюплена. Над її головою, на дощаній стіні, згоряє лампадка заходу. За вікном городець вилискує позолоттю. Захід губить пелюстки жовтавої туги. І все німіє в тузі. Десь тліють покоси, пахне земля.

— Була дитина, як дитина, поки не пізнала своїх... — Заговорила так, наче сама про себе. Прийшов до нього пан у білому і викрав його вночі. Дав йому напитися якогось трюнку, чи що? — хлопець вернувся, як не той. Носив зашитий металевий значок на грудях. Мабуть, що військовий, бо гострий. Отож, вам кажу, поганий знак. Мій чоловік теж поляг за морем, десь там у баварських лісах, а все через ті знаки. Але я його фото на стіні не вішаю. Думаю, може, вже буде кінець цим війнам...

Вона звелась на ноги, глянула по стінах.

— Десь тут і в вас пересиджував він уночі, світили ви йому допізна. Чи не вбило його світло ваших вечорів? Покажіть мені, що його тримало тут, бачила я із свого вікна, як він метушився тут у вас біля книжок. Цих книжок у вас багато. Я б хотіла, щоб хтось перетрусив їх та сказав, чи не сидить там диявол, що зводить дітей.

Ми пішли східцями на поверх під самий злам суфіту. Вона постояла біля шафи з книжками. Ми ще захопили тут промінь заходу. Дивились у вікно за рожевий обрій.

— Що тут у цих книжках пишеться? Незавидна доля вашого народу, і я уважала, що він був би щасливий, коли б не знав свого походження...

Цегляний комин за дротяними ґратами знімався в небо. Обрій зблід. Померкло. Вона, немов би згадала щось, покvapно збігла вниз. Вийшла з фіртки. Дорога була завантажена автами. З шапкою у руках ждала, щоб перейти дорогу. Вона повернулась у мою сторону, кричала до мене, замахнувшись рукою, але я не міг її почути. Сторож переказував її слова. Вона сказала:

— Я думала, що переломлю його на свій бік, але не він за мною пішов, а я за ним. Він сильніший, бо за ним стала його смерть.

Вона залишила на столі конверт у чорному обрамленні. Друзі написали: “Він мстився за смерть свого батька. Хрест на його могилі без напису. Він сам не знав свого прізвища. У Корей таких безіменних могил чимало. Але на поштаменті ми вирізьбили значок, такий самий, як був у нього зашитий на грудях”.

Тепер сторож брами вже не зачиняє. Іноді, в пізню ніч, жбурне вітер піском у мою шибку. Вигляну в вікно й бачу її, задивлену в моє світло.

У СТІНАХ ІНСТИТУТУ

Літнього ранку тут, біля будинку Інституту, зупинилося авто, а з нього вийшла жінка з хлопчиною, що на зріст був рівний з нею. Вони вийшли на хідник і східцями подались до вхідних дверей. З відчинених вікон за огорожу линула пісня, між зеленими каштанами пахло скошеною травою. Курсанти з веселим гамором вироїлись на коридор, наповнили вітальню й розійшлися на хідникові. Учителя коло дверей зустріла приїжджа жінка. Привітавшись, запитала:

— Це ви будете вчитель? Питаю, бо тяжко розпізнати вас у гурті, — ваші курсанти рівні з вами... Стою, слухаю й не наслухаюся ваших пісень. Такі то вони давні, а такі близькі та щирі! А тую про чумака, то пригадую, — я ще в мами на колінах була, як вона, небіжчиця, наспівувала її мені. А це я вам і свого чумака привезла сюди. Ходи но сюди, Васильку, дивися, — це твій учитель!

Шарпнула Василька за плече, але він не повернувся до вчителя лицем. Стояв до нього плечима, обличчя ховав у долонях.

— Що тут у цих книжках пишеться? Незавидна доля вашого народу, і я уважала, що він був би щасливий, коли б не знав свого походження...

Цегляний комин за дротяними ґратами знімався в небо. Обрій зблід. Померкло. Вона, немов би згадала щось, покvapно збігла вниз. Вийшла з фіртки. Дорога була завантажена автами. З шапкою у руках ждала, щоб перейти дорогу. Вона повернулась у мою сторону, кричала до мене, замахнувшись рукою, але я не міг її почути. Сторож переказував її слова. Вона сказала:

— Я думала, що переломлю його на свій бік, але не він за мною пішов, а я за ним. Він сильніший, бо за ним стала його смерть.

Вона залишила на столі конверт у чорному обрамленні. Друзі написали: “Він мстився за смерть свого батька. Хрест на його могилі без напису. Він сам не знав свого прізвища. У Корей таких безіменних могил чимало. Але на поштаменті ми вирізьбили значок, такий самий, як був у нього зашитий на грудях”.

Тепер сторож брами вже не зачиняє. Іноді, в пізню ніч, жбурне вітер піском у мою шибку. Вигляну в вікно й бачу її, задивлену в моє світло.

У СТІНАХ ІНСТИТУТУ

Літнього ранку тут, біля будинку Інституту, зупинилося авто, а з нього вийшла жінка з хлопчиною, що на зріст був рівний з нею. Вони вийшли на хідник і східцями подались до вхідних дверей. З відчинених вікон за огорожу линула пісня, між зеленими каштанами пахло скошеною травою. Курсанти з веселим гамором виросились на коридор, наповнили вітальню й розійшлися на хідникові. Учителя коло дверей зустріла приїжджа жінка. Привітавшись, запитала:

— Це ви будете вчитель? Питаю, бо тяжко розпізнати вас у гурті, — ваші курсанти рівні з вами... Стою, слухаю й не наслухаюся ваших пісень. Такі то вони давні, а такі близькі та щирі! А тую про чумака, то пригадую, — я ще в мамі на колінах була, як вона, небіжчиця, наспівувала її мені. А це я вам і свого чумака привезла сюди. Ходи но сюди, Васильку, дивися, — це твій учитель!

Шарпнула Василька за плече, але він не повернувся до вчителя лицем. Стояв до нього плечима, обличчя ховав у долонях.

— Дивися сюди, кажу, привітайся з учителем, покажися. Учитель хоче тебе бачити! — Хотіла розірвати його долоні, але він не дався.

— Такий гарний хлопець та й не говорить! — сказав учитель, нахилившись до Василька. А мати додала:

— Говорить, чому ні? Говорить, та що мені з того? Краще, щоб таки не говорив! Не понашому говорить. Тільки кпинами та лайкою відкриваються його уста до мене. І що я вже не находилась, чого не напилалась, від малого до старого перейшла, поради питаючи. Попробуйте, кажуть, повезти його ще туди й туди. Там і там, говорять, є дім, що багато з нього вийшло наших гарних людей, то як там ще не повернеться!... Отож і я думаю, може, в гурті випрямиться.

Коридор спорожнів. Гамір винісся на вулицю, тут мовчанка. Мати, учитель і син. Мати хустиною втирає очі, а Василько нігтем шкрябає стіну. Годинник оживився своїм стукотом.

— Нас батьки не вчили — біда нас навчала. Ми бачили, що наших батьків хтось скривдив, а та кривда била нас маленьких невинних, і ми змалку вже вчилися любити правду й ненавидіти кривду.

... Я до школи не ходила. Ми з батьками жили на фермі, що від неї дороги до школи не було. Письма навчив мене мій старший брат. Випущу товар, кругом пусто, небо з землею

зійшлося, ані живої душі. Сяду й переспівую на пасовиську всі ті пісні, що навчила мене мама, або читаю книжечку. Була в нас книжка „Кобзар”, то я вже напам’ять переспівувала її...

Я вже не хотіла, щоб мій син бідував, як я колись бідувала. Ми з небіжчиком мужем потрудилися, щоб синок усього мав подостатком. А тепер бачу, що краще, як діти пізнають біду...

Тепер я не знаю, я приїхала здалека, там лишила все лоском, хай воно й пропаде таки, ні за чим уже не жалію. Його лишаю вам, робіть з ним що хочете, щоб тільки були з нього люди. — Вона використала момент Василькової неуваги й за порогом зникла.

Василько метнувся шукати маму, але вона пропала десь, мов провалилася крізь землю. До пізнього вечора заплаканий ховався за рогом будинку, колупав пальцем стіну. Ніч і голод перемогли його.

Курсанти заходились наблизити Василька до свого гурту. Яких заходів не вживали! Почали з того, що Василь — гарне ім’я. Пробували вести розмови про відоме йому середовище, старалися збагнути його зацікавлення. Але Василь довго був замкнений у собі, був нездобутою твердинею. Високий, білявий з облущеним носом, полохливий чогось, при наступі на нього закривав обличчя долонями, або своїм буква-

рем. Він єдиний почав тут з букваря і дуже соромився цього. Придбав якісь інші обкладинки і все це ховав за спиною.

Одного разу курсанти влаштували товариську забаву і так усе зробили, що Василько нехотючи опинився в їхньому колі. Він зразу дуже ніяковів, не раз зривався закрити обличчя долонями, але тут, у колі, тримали його міцно, за руки, і він змушений був показати всім свій облущений ніс, що зовсім не шпетив його.

Помалу Василь освоївся. Став трохи цікавішим, а подекуди й дотепним. Курсанти раділи, що таки своє зробили. Вони полюбили Василя.

Пливли дні, гарячі, зелені, овіяні подихом скошених трав. Серед зелені, будинок блистів і звучав діамантом. В городці квіти розвинулись, на всі сторони поклонились, видихаючи запахи землі. Прийшов день закінчення літніх курсів. В Інституті особливий рух. Курсанти ладнали клунки, виглядаючи батьків. Заїждна площа заповнювалась. Батьки з'їжджались. Курсанти бігли зустрічати батьків, ходили на закупи, обмінювались адресами, взаємно заповнювали свої альбоми свіжими написами. За час курсів цей гурт між собою зжився, здружився і тепер уже жаль було їм розставатися. Десь за стіною тужила скрипка, хтось підсвистував тут вивчену мелодію. — А де Василь? Де Василь — наша потіха? Це він самотній такий у

нас. — Кинулись курсанти шукати його, з ним же ж треба попрощатись. Знайшли його в вітальні, в куті за піяніном. Він стояв повернений лицем до стіни і плакав. Що це в нього за плач? Звідки він у нього брався — ніхто не знав. І ніхто не міг його стримати. Чутка така була, що мати його зреклася, усе спродала, десь виїхала далеко, без надії на поворот до нього. І справді: за час курсів ані разу не відвідала його, ані не написала до нього, а тепер не приїхала.

Прощай, Василю! Виїжджали курсанти. Оporожнів Інститут. За курсантами на різні дороги викотився веселий гамір, пісні. Василь ще залишився в Інституті. Ще переночував у своїй кімнаті, сходив ранком на снідання, помагав сторожеві в праці. Залишився без цента. Ранками й вечорами виходив за місто, зажурений. Одного ранку до його дверей застукала мати. Але його не застала. Він вийшов виглядати її, й вони десь розминулись. На столі мати застала недописаного листа „... я днями вчуся, а ночами у фабриці працюю, щоб заробити на життя. Думаю, мамо, що хоч круторогих ми вже не повернемо, то пісня сопілкарів, що проважала чумаків у далекі дороги по сіль, пригодилася мені. Коли доходить дванадцята ночі й коло мене нема й душі, тільки монотонне рокотання коліщат і крайня знемога, починаю пісню про чумаків. Тоді ти біля мене усміхнена... й по-

кидає мене втома, і не знати, звідки повертають до мене свіжі сили . . .”

Материним радощам не було меж. Це був перший лист . . . сина — лист сина до матері.

Мати з дверей вийшла радісна, вдоволена. А сторож сказав: „Ця жінка нікуди не виїжджала, я пізнав її. Не раз бачив, як стояла біля огорожі, прислухаючись до співу курсантів”.

КОЛЕСО ЩАСТЯ

Не той блажен, хто загібає золото
Та дивні перли Індії, —
Щасливий, хто малим задовольняється
Нешасний, хто не знає меж!

Г. Сковорода

І я теж із тих, що ходять пішки, сходжують підшви й повертають до шевця Майка Електрики направити їх. Майка вже тут прозвали Електрикою. Він не гнівається за це. Різ-не взуття направляє всім притьмом, похапцем.

За містом, між двома кущами бозу, низенька стріха, полатана вивісками.

Для ока приїжджих вона майже непомітна. Зате, коли проходить пішки дорогою на захід, та ще йти правим хідником, зразу впадає в очі кольорова стріха, простора шиба.

Майка, з копилами й варстатом, видно аж на дорогу. Це вже й ціла його рекляма. Стріха, оббита реклями, зовсім не реклямує варста-ту його праці. Тут так і напрошується вивіска: „Вступіть! Тут же на вас добрий стільчик і роз-мова „по-душі””.

Заходжу. Майк зустрічає мене привітною усмішкою й підсуває мені дубовий стільчик. Кумедно коліщатка крутяться, шепочуть про щось таємне, чудернацьке, і в це рокотання Майк влітає своєю розмовою.

— Кажуть, учителям тут не щастить. То нічого, що я не вчитель. Я мав бути вчителем, але, завдяки вчителеві, став шевцем. Хочу сказати вам, що мій учитель любив смикати мене за волосся і крутив мені вуха. Мені то дуже не подобалося. Ні, — подумав я, — не буде з мене вчителя, не зможу я так чубити дітей. Пішов у шевці. Ато й тут таке, послухайте! Мій майстер любив пісню: „Ішли шевці найоправці”. Є така. Знаєте її? „Ішли шевці найоправці, роботи шукали, до шинкарки молодой на мед повертали”. Може не так шинкарку він любив, як чарочку. Повернеться з цих „найоправців”, у хаті шестеро дріб’яку, нестатки. Жінка заломить руки над його головою та як пічне, як пічне: „А ти такий, та сякий, а в тебе так, та так: жінка, діти голі, стріха протікає, а ти нічого не знаєш, лише хробака заливаєш...” Він сидить, мовчить, вислуховує, а як йому стане забагато цього, то він схопиться, оберне чоботом та по голові мене халявою, та по голові мене... Я сховаю голову під дубовий стілець, випну спину, думаю, бий, бий уже скільки влізе! Виладуєш на мені свою злість, то й подобрієш. Щоб тільки вже до дітей не чіплявся! Мав гарних дітей, і я дуже їх любив.

Коліщатка перестали миготіти світлом по стінах — утихли. Майк продовжував:

— Гей, було нас в батька п'ятеро, як пальців на одній руці, один ґрунт і клин за цвинтарем. Не любив наш батько роздроблювати ґрунту, ой, ділив, як серце своє. Вже змалку кожному нам витичував дорогу, розпайовував нас. Ганя з Петром — казав — поділяться клином, Данило з Грицем остануться на ґрунті, на дідизні... А Михайликові що? — питає мама. Батько сумно підсміхнувся. — Про Михайлика забули, — каже, — бо й не стає вже Михайликові. Він найменший, то мусить шукати якогось ремесла. Ремесло, ремеслом, але не дати нічого з ґрунту? — плаче мама. Батько задумався. Я вийшов надвір, розглянувся по обійстю. Таке це все тут принадне та миле. І садок, і грядка, і квітник, і криничка й травичка, що на ній мама полотна білить, і копанка, що в ній каченятка купаються, — таке це все дороге та любе і не припаде мені з цього ані п'яді... Сів я на камінь біля кринички та й плачу. Підходить до мене сестричка Ганя, обняла мене, розважає: „Не плач — каже, — ми тобі сплатимо, ти собі купиш... Їй тоді було десять, мені вісім. Е, — кажу, — що куповане, то не наше...

Якась хмарка проскочила йому чолом, він десь на мить зупинив свій зір, а потім потрусив головою, торкнувся підніжжя й коліщатка за-рокотали.

— Як батько намітив, так і сталось, — про-

довжував, — мені припала чужина. Гей, чим зі-
гріти її, цю холодну чужину, як серце наболіло
розлукою з рідною батьківщиною!? Я почав тут
з дратви й шила. Не йшло зразу. Тут треба ко-
леса. А колесом треба вміти орудувати, щоб не
воно тобою, а ти ним крутив. Пішов я колесом
по колесо, повернув щастям до себе. Усе прой-
шло; і колесо й тепло... І добре вже тепер.
Обернулося колесо щастям до мене. І син мій
уже тепер не шевцем, а інженером.

Майк затягнув пісню „Колеса крутяться”.
Вулиця йде. Обличчя повертаються.

— Приходить до мене син. Каже: тату, ки-
дайте вже це ремесло, ходіть жити до мене, в
місто. — Чого я піду туди? — кажу. Там хідники,
сину, пустіють, людини із свічкою не найдеш.
Щось тепер приголомшило людей і осліпило.
Летить, як на зломану голову, один з другим. Не
привітається, не заговорить, сам говорить до
себе, ніби змовляється на когось. Ні, ні, я таки
залишусь тут. Тут навколо моєї хатки сонце хо-
дить. З одного вікна вийде, у друге загляне.
Тут люди ходять пішки, виходжують підосви
й до мене повертають. Я їм напочеканні на-
правляю, а вони зі мною поговорять по-душі.
А як це багато сьогодні, знайти людину, щоб
поговорити з нею по-душі.

Він починає й кінчає свою розмову піснею.

Я встаю з дубового стільчика, зараз на
нього хтось другий сяде. І знов попливе поті-

чок якогось життя, у дружній розмові. Колі-
щатко метушливо миготить срібними зайчика-
ми по стінах, його обличчя променіє, навколо
нього радість і тепло.

Тут, де люди пішки ходять, він із своїм ко-
лесом знаходить щастя своє.

ГОЛОС СЕРЕД ПУЩІ

Минаю перехрестя залізних доріг і звертаю у вуличку, що веде мене на виноградні горби. Тут червоною рожею квітне схід сонця, фонтаном роси переплітаються зелені городці. Тут і долина — земля земляка Максима. Вона тепер піниться синім виноградом, гуде роями бджіл. Мені переказали, що Максим останнім часом нездужає, стоїть на воротях і виглядає людини, щоб наговоритись.

Максим зустрів мене, оточений внуками, з відерцем і кропильцем у руках. На привітання підносить вгору палець і якусь хвилину стоїть з виразом радості і здивовання на обличчі.

— То ти будеш син Дмитра Панькового? Нагадуєш мені батька свого. — Приязно усміхається, по-парубоцькому кладе руку на моє рамя і проводить мене стежечкою між рядами кучерявих яблунь. Стежечка, оповита герданцями квітів, веде нас на зелену сіножать. Між яблунями пахотять роями білі вагонетки. Сидимо на лавочці під грушею. Максим частує

мене свіжим медом. Пестить на рукаві бджілку, приговорюючи: — Приглядаюся до життя бджілки... нам би повчитися у цього створіння. Подумати тільки, таку далеку дорогу робить і не зблудить, точно до свого вулика потрапляє. Мабуть, на їхній дорозі теж мусять бути якісь стовпи і світла, незримі для нашого ока ліхтарі. — Задумується. Вітер кучерявить виноградні горби, білі хмарки, мов лебеді, пливуть за гору в тихі очерети ставу. Максим продовжує: — Коли говорю про стовпи і світла, то чую під ногами твердість прокладеної нами тут дороги. Як дивлюся: кам'яна стіна, і ми з джоганами в руках рядами, мов журавлі при відлеті у вирій. Перед нами хаша, скеля — за нами асфальт, хоч чешися. Куди торуємо дорогу? Що жде нас там в кінці цієї дороги? Самі себе запитуємо, самі собі й відповідаємо. Прокладемо — кажемо дорогу до рідного краю. Там в кінці цієї дороги — наша дома. Та наша дома буде з багатьма входами, з просторими вікнами. Там розставлять нам столи, засвітять ліхтарі, засядемо хазяїнами за багатими столами, — потішаємо себе. А сонце впилиться в кам'яну стіну, варить з нас воду. О, багато там всяклого нашого поту в ту дорогу, поки заблистала вона і стали на ній стовпи і світла, і пішли по ній машини. Було так, що ні вістки, ні звуку, ні продуву. Тітльки дикий птах залопоче криль-

ми над нами/ Виговоримось і навкучимось самі собі. Впаде котрийсь, поскидаємо шапки, прокажемо молитву, відтягнемо в рів, землею покропимо: „Ой за горою та за кам'яною”... І от одного підвечір'я, коли вже й сонце темніло в очах, десь узялась та газета. Збіглись ми до гурту, взяли за чотири кінці, аж приклепали. Загомоніли. Серед пуші озвався голос. Заблукані в чужому лісі, чуємо рідне пугу! Ніби з-за кам'яної стіни та наше рідне: помагай Бог! Якось веселіше застукотіли наші джогани й молоти. З-за лісу заграва, а ми далі й далі, все на нього й на нього. А потім, оглядаємось, видніють стовпи і світла, заграла дорога. Прислухаємось, і в тому звучанні чуємо свій тон.

Максим проводить мене вуличкою-тунелем зелені. Розводить руками, переповідаючи про всі ті переміни, що стались тут продовж п'ятдесяти років. Переповідаючи, скидає шапку, обличчя його молодіє. Виходимо на горб. Біліють в долині мостами мережані шляхи, просочуються в хмари машини, ліхтарі мечами переймають сонце в дорозі. Доходимо до перехрестя залізом кованих доріг. Попрощались. Я стою перед семафором, жду на зелені світла. Оглядаюсь, бачу Максима на стежці під горбом. Веде внуків за руки, а за ними стелиться веселий гамір.

Шумлять, гудуть дороги і в тому звучанні вчувається тон його розмови.

„Серед луці озвався голос. І за тим голосом пішли ми всі: австріяки й галиціяни, буковинці й волиняни і як ми ще тоді себе не називали. Не зблудили з дороги, а мов ті бджоли потрапляли до свого вулика, бо на нашій дорозі було світло”...

ЗНАЙОМІ ОБЛИЧЧЯ

Одного разу, коли я прийшов до школи, в гурті між учнями на шкільному подвір'ї побачив жінку з дитячим візочком. Вона держала книжку під пахвою і з першого погляду видалась мені знайомою. Одне з дітей підійшло до мене й пошепки сказало:

— Учителю, це та жінка, що підслуховує нас. Вона візок лишає вниз, бере дитинку на руки, виходить на поверх, стає під дверми й підслуховує, що в класі говориться...

Діти, нахилившись над візочком, забавляли немовлятку, приговорюючи: „Ти таке поганеньке!.. До школи прийшло?.. Як тебе звати?.. Що ти лепечеш? Ми тебе не розуміємо... По-якому це ти говориш?”

Дитинча вимахувало рученятами, захлинялося сміхом. Щось ніби силкувалося сказати, але мови в нього ще не було й тому виходило якесь дивне геготання. Було враження, що діти один одного розуміють, сміються з ситуації й нас, дорослих.

Ми, дорослі-незнайомі, стояли зніяковілі. Жінка несміливо зиркнула на мене й ніби про себе сказала:

— Як воно тішиться дітьми! Діти дітей пізнають і розуміють один одного...

Тепер, коли вона нахилилась до візочка, я пригадав собі її з профіля. Це ж та — казали — чужинка, що недавно поселилася на нашій вулиці. Тут не раді були її сусідству. Коло нас так, наче всі самі свої й по-своєму. І звичай, і мова тут одна, й діти з дітьми — як свої. Перевозили речі, поселяючись на другому поверсі. Молоді люди, мовчазні. Вона завжди з рум'янцем якогось нерозгаданого сорому на обличчі.

Схилилась над візочком, усміхається до дитини, а на чолі вінцем журба. Тоді, як діти заходились коло немовляти, вона підійшла до мене й запитала:

— Чи не знаєте школи, де б учили таких як я?

Я не знав, як це зрозуміти. Непевна усмішка на моєму обличчі змішала її. Вона опустила очі вниз, зарум'янилася. А тоді вдруге підвела на мене очі і з ноткою докору сказала:

— З чого ж тут сміятися? Я не прийшла з фліртом до вас. Прийшла як до вчителя, порадитись... Бачите, он у візочку... до нього ж

треба вже говорити. Якою ж мовою до нього говорити? Ви чуєте, як я говорю... Рідною мовою говорила ще в дитинстві... Ще як жила покійна моя добра бабуся. Про батьків не згадую, — вони скривдили мене. Кривдити дитини своєї — не хочу. Я б не хотіла, щоб моя дитина так почувалася, як оце я відчуваюся... Тепер у мене своя дитинка, до нього вже треба говорити. Якою ж мовою говорити, коли воно дивиться на мене оченятами моєї доброї бабусі... У мене уста кам'яніють, щоб не озватись до нього по-чужому. Мені здається, що при цьому воно відразу розплачеться й оченята ці, такі милі мені, заплющуються для мене навіки. Та це ж гріх!...

Дитинча в візочку заплакало. Вона захитала візок, підспівуючи завчену тут мелодію. (Вона ж підслуховувала нас, заучувала пісні й мову).

Із листям з дерев ніжно на хідники сповзає літо, відходить десь, залишаючи в тузі осінні квіти за огорожею.

— Учителю, хай ця дитинка йде з нами в класу! — сказали діти.

— Не можна ж, дітки! Воно ще маленьке. Діти сумно глянули на маму й на мене.

Заходимо в класу. Діти сьогодні якось особливо стежать за мною. Мені тяжко почати лек-

цію. І діти розгублені, заслухані у скрипіння східців за дверима. Жінка та оповіла мені про свою бабу й цей образ переслідує мене. Звідкись він знайомий мені, десь він близько коло мене, тільки не згадаю, хто це нагадує мені її бабу. Сидячи, дивлюся у вікно на далекі дахи, обтінані радіощоглами. Уся увага моя коло „жінки з дитиною”. І між дітьми чую легке зідхання. Вони співчують дитинці, що не розумітиме своєї мами.

Осінній вечір убирається в срібні корали вогнів, із мого поверху нагадує мені квітучий каштановий гай. А калічити дитину гріх... Каже — батько теж ледве говорить, — калічить. Ну, нехай, потім про це... Я знаю, де вони живуть, — зайду до них. Погано, що я ніякої поради не можу дати. З високих веж б'ють дзвони, луна їх коливається садами над ставом і тугою вповиває чорні мури кляштору. Поміж рядами яблунь із щіткою й відром проходить садівник. Він з якоюсь особливою увагою зупиняється коло кожної деревини, виконуючи якісь побожні ритуали. Він вирощує деревинки й від нього вимагається вміння... Повертаюся обличчям до свого саду — діток, на думці мені школа матерів.

Діти вмовкли, дивляться на мене. Дивляться з таким здивуванням, наче б замість мене та когось іншого побачили. Щось ні-

би приховують. А це як? На третій лавці, рядом з учнями, сидить дитинка. Тримає олівець у руках і наполошеними очима дивиться на мене.

— Учителю, нічого йому не кажіть! Воно вас боїться... Дивіться, яке воно гарне!..

Я беру дитину на руки, виходжу з класу, за мною виходять діти.

— Може ця мама не хоче цієї дитинки, підкинула нам, а сама десь утекла, — кажуть діти.

На коридорі зустрічає нас жінка, що живе тут, у нашого сторожа.

— Де ж ви таку гарну дитинку знайшли? Дайте мені, хай я побавлюся.

Бере на руки й починає до нього лебедіти... Лишаю дитину в жінки на руках і біжу вниз відшукати маму. Мама приталася біля дверей, підслуховує нас, посміхається. Кажу: „У щасливих руках ваша дитинка. Тут у нас, у сторожа, живе ця самотня жінка. Нікому вона тут непотрібна, але немає де їй подітись. Очі її витікають сльозою. Турбота й у неї. В неї була одна дочка. Через довгий шлях скитання виносила її на плечах. Тепер вона вийшла заміж за чужинця й не признається до мами. І мама передчасно старіє. Добра людина — любить дітей. Добра в неї мова, гарна душа... прийміть! Зробіте добре їй і

собі. Будете мати поміч і гарну мову в хаті. В неї багато є дечого такого, що нагадає вам вашу бабусю.

Зійшлися. Узялись за руки, обнялися, мов рідні. Пішли, про щось гуторячи. Я бачу щасливе поєднання двох світів.

Тепер старенька приводить нам у школу Галинку, а часом мама, задоволені собою. І ми все згадуємо той вечір, коли вони зустрілися, споріднені долею поєднались у турботах, ущасливили одне одного.

РОЖЕВІ ЗАПЛІТКИ

Ішли вулицею, тримаючись за руки. На закруті зупинились, стали під якимсь деревом. У темний завулок ночі лляв дощ. Заграли ринви, замиготіли вогники, а шибки із срібними віночками захлипали.

— Що це за жінка, що тебе пестить і лає, мов рідна мати? — запитав у неї.

— Що це за жінка? Як тобі сказати?.. Тобі цікаво знати, що це за жінка! — посміхнулась під темною полою ночі. — Скажу тобі, нехай тільки побачу, куди ти ведеш мене.

— Куди ж би? Повернемо тут до готелю! Чого ж нам мокнути?

— До готелю, кажеш! А чи знаєш ти, хто власник цього готелю?

— А яке мені діло?

— Немає в тебе діла, а мені краще вже мокнути на дощі.

— Звідки ця статечність у тебе?

Високі рожеві мури нанизані були гронами ламп.

Він ще був під враженням зустрічі з нею.

Це всього п'ятнадцять хвилин тому. На порозі ресторану “Червона Рожа” — з їдункою під пахвою перестоював дощ. За прилавком у білих халатах і високих шапках порались мужчини. Біля дзеркала чепурились дівчата. Дзеркало було на цілу стіну, і тут їх примістилося душ із п'ять. У дзеркалі між обличчями дівчат з'явилося незнайоме обличчя мужчини. Воно там було якесь несміливе, полохливе і з певної віддалі zdeформоване. Zдеформованість ця нагадувала якусь невпорядкованість — терпіння. Між дівчатами почувся тихий сміх. Він, пізнавши себе в дзеркалі, сів у куток. Попросив склянку молока. Дівчата, закриваючись долонями, позіхали. Синьою втомою на обличчях сиділо безсоння, в рухах помічалася нервовість. Ця нервовість час до часу перекидалася на жінку в зеленому, що, розсівшись, з темного кутка світила рядом срібних зубів і таким же букетом квітів на грудях. До неї по черзі підходили дівчата. Вона переглядала їх, і дещо їм поправляла.

Дівчата схиляли голови над освітленою шафкою, кидали в неї “никлі”. Шафка грала. Тужливі протяжні мелодії нагадували піскуваті обрії й розлуку мандрівників на далеких дорогах. Дівчата вступали в тон і так уміло наслідували ці пісні, що, здавалося, складали їх самі.

Дівчина, що навколошках покійно схилила голову на долоні жінки в зеленому, чимсь йому

нагадувала його сестру. „Так мама не раз заплітала косу сестрі, наспівуючи весільних пісень”. Над дзеркалом висів календар з картиною, що зображувала ранню весну. Усміхнене дівчатко, з рожевою запліткою в волоссі, тримало кошик з квітами, а в другій — червону троянду. Ніби комусь хотіла подарувати цю квітку, але ніхто не брав, і рука її з квіткою завмерла в чеканні.

Жінка в зеленому, глянувши скося на хлопця в кутку, щось шепнула дівчині на вухо. Дівчина крутнулась перед дзеркалом, підійшла до хлопця й запитала:

— Сер, чи можу я мати від вас десять центів на стрітку?

Хлопець здивовано вп'явся в неї очима. Цей погляд був їй знайомий, тому, зустрівшись з ним, вона зніяковіла.

— О, ні! Я так не можу! — майже крізь плач сказала, ховаючи обличчя в долоні. Жінка шарпнула її за полу, і дівчина безсило звалилась їй на коліна. Розплакалась. Жінка сміялася, пестила їй чоло й докоряла:

— От дурне теля! Чого соромитися? Дивися, як інші!

Дощ полив знову. Принишкли вогні, на вулицях поскакали срібні бульки, між дахами, десть у завулках, почулась мелодія дощевої ночі. Дорога була завантажена автами. Авта, мов хрущики, повільно просувалися. Обое забігли в телефонну будку. Стояли близько один до одно-

го, й відчували тепло. Волосся в неї жмутками поприлипало до мокрого чола, промокле платтячко прилипло до тендітного стану, рельєфно зарисовуючи його округлими лініями.

— Це добре, що ти по готелях не ходиш... там, знаєш, розпуста! Це не те, що в нас. Знаєш, у нас дівчата ховали вроду, щоб тільки зберегти честь. Дорожили дівчата честю, а тут, сохрани Господи, які!.. Кожне тільки шукає розкішного життя й за вигоду, знаєш, платить найдорощим — дівочою честю...

Вона дивилась на нього, ніби кажучи очима — „не муч мене” й відразу їх опустила. Він ще читав їй мораль. Вона не витримала, схилила голову на металеву скриньку й заплакала. Він замовк. Стояв мовчазний, прислухаючись до її плачу. А дощ шумів, шумів, і шибки захлистувались хлипотом, плакали. Вона дивилась на рожевий будинок і згадувала... „в оцих мурах... на другому поверсі... третє вікно від рогу... тепер у ньому світиться... Там опали перші пелюстки нерозквітлого мого дівування”.

— Перестань плакати, ато ще хтось подумає, що я тебе чимсь скривдив! — сказав він.

„... Тоді була дванадцята ночі. Чистила хідники. Не раз проходив, ніколи не зупинився, а тепер... Якось зненацька взяв за рамена, подивився в очі! О, як гарно ти опалилась!..” Почастував цукерками.

„... Тяжко тобі, правда? А могло б бути легше... Легша праця — більша платня, — по-

сміхнувся ласо. — Буде тобі добре в мене, як не будеш дурна... Як будеш слухняна. Га? Будеш слухняна? Кажі!" — Узяв її за підборіддя й обличчя її повернув до себе. — "Чому нічого не говориш? Соромишся!.. Вел, привикнеш... Сядьмо тут на канапу!... Кинь роботу, наплюй! Думаєш, що на такій роботі доробишся?!... Сядьмо тут... думаєш, інші як? Живуть, розкошують... О, знаємо, та про це не говориться... На жаль, так воно є. Вел, цього не змінимо... Котра вміє гарно приголубитись, притулитися груденятами, заволодіє над своїм басом — панує. А ти думала як?... Ану, ану покажи мені свою бузю! Но, не загинайся! Вел, то так зразу... привикнеш! Ну, пішли! Лиши все, наплюй! „Грош-ш-ші, готові грош-ш-ші, грош-ш-ші, грош-ш-ші..." — крізь золоті зуби просочувалось страшне слово — „гроші". Здавалося їй, що твердо стоїть на ногах, не дасться. Та простяглася по неї міцна рука, зломила її... Після цього наступило якесь здичавіння, і десь узялась оця жінка, що, здавалося, — утерла сльози, взяла під свій догляд дитину, а сама почала почувати:

— Не вір, дівчино, у людей, що говорять з підвищень!... Не вір у ті закони, що вони їх схвалюють і захищаються ними!... Врода в тебе непогана, знай собі ціну...

— Ти питала в мене грошей, скільки тобі їх треба? — запитав, так, щоб чимсь зупинити її плач.

Мовчала. Її напала гикавка. А тим часом дощ ушух. На небі вияснилось. Вийшли з будки.

— Де ти живеш? — запитав у неї.

— Де живу? Отак — на колесах, — сказала, посміхнувшись крізь гикавку.

— Отак? То тебе й не впіймаєш!

— А ти збирався впіймати?

Він замахнувся рукою, щоб пригорнути її до себе. Але давно дівчат не пригортав, і це в нього вийшло якось незграбно.

— Не вмію так, як інші, бо страх не люблю підлабузників — ласунів. А чому? Я тобі скажу, послухай! У мене була дівчина. Це було ще там, знаєш, на скитальщині. Вона вийшла на скитальщину з мамою. Батько десь лишився в лісах, мама загинула від бомб у Відні. Дівчина, знаєш, лишилася сиротою, виростала з чужими. Ми познайомилися з нею на культурній роботі. Вона, знаєш, співала в хорі, а я там розставляв стільці, сторожем був. І, знаєш, ми кохались. Але їй трапилась нагода виїхати в Канаду. Ну, нічого, добре. Пішли ми до уряду, списались. Вона пообіцяла мене стягнути. Багато такого, знаєш, було. Ну, що ж? Не маю що сказати, помагала, і по році, знаєш, стягла. Усе вже було добре. Ми вже, знаєш, збиралися ствердити наш шлюб у церкві, щоб, знаєш, було як у людей. І якби тільки не цей ласун! Я говорю до того, що не люблю, страх не люблю ласунів. Такий ла-

сун, що то, знаєш, знає всі кроки рок-ен-рола. Десь то й вона вже вивчила тут того рок-ен-рола. То, знаєш, як вони зустрінуться де на забаві, то й ціла забава — тільки їх двоє. Як зчепляться того рок-ен-рола, то вже і їх світ. Але ж бо то їм і йшло. Як зачнуть витинати, як зачнуть. То вправо, то вліво, задком, передком, попід руку. А вона, знаєш, у його руках, як перо. Усі тільки й на них дивляться. Такі вони із себе пара, так їм іде, так їм, знаєш, усе під ногу, якби один для одного родилися. Сиджу я в куті, тримаю на колінах її торбу й мені чогось не добре робиться. Думаю, біда. Знаєш, встаю я. Не до танцю було мені — в Україну сестрі ліки посилаю, але бачу, що біда, пробую я...

Беруся також за цього рок-ен-рола. Пробую — не виходить. Кажу їй, веди мене, а я вже буту йти за тобою. Пробую, знаєш, наслідувати його. Раз управо, раз уліво, попід руку — ні, не йде. Я вправо, а вона вліво. Настолочую ноги, чую, що сердиться... кажу, чого ж ти така!? Ну не те, не йде — і вже... Я впрів, з мене капає. Вона надулася, сердиться. Люди сміються, а він, знаєш, сидить, жує цигарку, крутить головою й тільки спльовує. Я вже бачу, що не вдам. Уже й не пробую, воджу її за руки, так, щоб тільки в руках тримати, а він тільки жде, щоб її вихопити в мене з рук. Ну, як зчепляться, як зачнуть витинати, головами нахилилися... Чорт, як воно їм іде! Думаю, чи то вже люди родяться подібні до себе? Ну, якби ще не цей

диявольський рок-ен-рол, — хто його вигадав? Іншого вони не пробували. А оцей, знаєш, рок-ен-рол зв'язав їх. Тут уся їх спритність, пожадливість! Тут їх талант! Сатана! Як їм іде! Але ж бо й таланить! Ідемо ми додому й уже не говоримо один до одного. Ну, бо що вже й говорити? Я чую її піт, мелодію рок-ен-рола, і мене щось трясє. Входимо в хату. Ну, знаєш, нас двоє в чотирьох стінах, одне ліжко — життя нема. Гуркочемо до ранку. Плаче, присягається, що вже більше не буде... А потім лише зійдуться, лише вдарить джаз того рок-ен-рола, ого! Пропало! Плаче, ще один, один тільки раз! Ні, побачив я, що кривджу її, лишив. Пішов від неї. Десь вона, знаєш, — але це я вже пізніше довідався, — приходила ночами під мої вікна й вистоювала, плачучи. Вона вже, знаєш, була в такому стані... і через ці клопоти згубила дитину, а потім десь сама пропала. А ласун, знаєш, удосконалив усі кроки рок-ен-рола й далі полює... Тому, я кажу, — не люблю, страх не люблю ласунів... Ласун найкращу дівку кроками рок-ен-рола поведе в багно. Ні, волю я вже з вулиці взяти і з нещасної зробити людину, як... Що ти думаєш?

Вони держались за руки. Вона чула твердість його долоні й теплоту серця. Подивилась йому в очі, посміхнулася, і він на своїй долоні відчув ніжний потиск її руки.

— Що, якби ми так, побравшись за руки, пішли до мене. Хата ген — порожня, мов ліх-

тар освічена... Прокинуся вночі й хочеться викрикнути: де я? Хто тут ще?... Приємно було б кінчати працю з думкою, що там не залізне ліжко жде, а жива душа... Скажи, що ти думаєш про це? Га?...

Мовчала. „Такий наївний!” подумала. „Бере дівчину з вулиці за руку й не знає кого. А потім...” І вона полинула думками на своє горіще. Нема воно й за чим оглядатися. Залізне ліжко, подушка й накривало. Та оте віконце під стріхою, що часом нагадує світанок. Ждати, вічно ждати стукоту незнайомої людини в двері? Такий вже гидкий оцей завулок! Як дуже хотілося б почати інакше жити! Зустріти інше життя, інший світ!... Якби тільки не та дитинка, що в руках тієї страшної жінки. Воно вже пізнає мене, простягає рученята, кличе — мамо!...”

Ішли, тримаючись за руки. На мокрому хіднику переступали сірі тіні. Над ними пливли хмари — каламутний став. Вітер жбурляв їм в обличчя дощем, дорога гриміла, сичала, рейки пронизливо дзявчали, трамваї на закруті запалювали ніч — зникали. Під небом вогниками переморгувались далекі хмарочоси — нагадували поплутані шляхи.

— Куди ж ти мене ведеш? Я вже не знаю, де ми? — спитала вона.

— Хочу, щоб ти заблудила і щоб не потрапила туди, звідки я тебе взяв. Шукаю для тебе нової дороги, — сказав він підсміхнувшись.

Попросив у неї адресу, але вона не хотіла зрадити свого місця замешкання й подала йому адресу з іншим числом. Подумала: „Він буде шукати мене, а я спостерігатиму його із свого вікна”.

— Чи ти думав про те, що говорив? Уяви собі — я нещасна, тобі не таланить. Зійдемося і нещастя наше подвоїться.

— Або навпаки, — сказав він.

Його мова була суха, уривчаста. Звук говорити по-господарському. Сказав одне, шукав у думках іншого, чогось уже давно придуманого. Почував себе незручно. Відчував, що брак у нього мови, якою говорять хлопці з дівчатами. Ідуть, то від сміху і жартів хідники дзвенять. Чим її потішити — розвеселити? Така мила ця усмішка в неї на обличчі, але як тяжко її викликати!

Як сказати, щоб усміхнулася.

— Чого ти вся, ніби трусишся? Ти знаєш — ми такий народ, що воліємо біду, як у розкошах потопити душу... Тримай високо голову! Іди сміливо! Уяви собі, що ці вогні, й музика, й вершки святинь, і завтрашній світанок, і далека наша батьківщина — усе, усе це, що найкраще, — воно з нами. Оці перехожі, що нас зустрічають — благословляють нас. На вежах дзвони грають нам. Бо йдемо з чистими душами, без лихих замірів, з Богом у серці... Ти, певно, змерзла, вся трусишся. Пригорнися до мене. Я за-

горну тебе у свій плащ. Такі тяжкі ці дощеві ночі. Так мало тут неба. Але й тут можна почувати себе щасливим, якщо жити по Божому закону.

Він добув із внутрішньої кишені книжечку, (але це вже було там, у Кришталевій залі) — і крайчиком показав на цифру, що була понад її сподівання. „...Усе тут є — рідної мами не купиш!...”

За скляною стіною танцюючі пари, як плянети в небесних просторах, кружляли кожна у своїй орбіті. Він узяв її за руку й повів між пар.

— Подождемо, хай тільки скінчиться цей проклятий рок-ен-рол. Тоді почнемо ми. Стояли, тримаючись за руки. „Вже краще так”, подумав він, ніж маю сидіти там і ждати, поки прийде якийсь ласун, схилить чемненько голову й потягне її за руку”.

Музика рохкала, квакала, по-гусячому сичала. Танцюючі пари хитались, витанцьовували, викручувалися, як настолочені. Прийшла черга й до них. Якось покwapно, незграбно, на далеку віддаль узялись за руки, розмахнулися, але в них не виходило, якимось дуже дріботіли ногами. Що замахнеться він управо, то вона — вліво. Плутались, настолочуючи один одному ноги. В буденній одежі, промоклі до нитки, ні перед ким не вибачаючись, пропихалися.

— Не виходить, то не виходить. Хіба ко-

лись у житті в нас краще виходило? — сказала вона.

— То нічого, не виходить сьогодні, то ви-йде завтра, — додав він.

Зразу не виходило, ніяк не виходило, а потім здорожилось. Якось попали в крок, у такт музики. Попливли, мов у святойванську ніч кинуті віночки на синій ручай. Хвиля кидала їх від берега до берега, вони губили пелюстки конвалій і пливли, пливли до свого прибою. Дивились один одному в очі й щасливі посміхалися, мов діти в садку на гойдалці. Нікого вже не бачили й не чули навколо себе. Все, здавалося їм, оберталось тут навколо них. Нічого вже й не говорили. Тепер непотрібна була їм тут ніяка домовленість. Вони вже знайшли себе. Держались за руки й дивились один на одного. З очей в очі переливалось щастя. „Але ще хвилина-дві, музики зведуться на ноги, відіграють королівський гимн”, подумав він... За кожним поворотом навколо них сотались срібні павутинки й таємниче замотували їх сувоєм срібного полотна. Раптом стало їй страшно. Згадала про своє горище, залізне ліжко, подушку, віконце під стріхою. Все це стало для неї тепер гидке, осоружне. Все це одне по одному обривалося від серця, відпадало. І вона відчула, що разом з цим відпадає від серця її дитина, яку вона ще кілька годин тому так пристрасно любила.

— Ой, що ж це? Хто це відтягає мене від моєї дитини? Що зо мною діється? — сказала

вона зупиняючись. — Пустити мене! Я мушу йти!

Він тримав її за руку. Вона просилась, що мусить уже йти, що їй треба захопити останній трамвай. Музики вже встали, граючи королівський гімн. Він ніяк не хотів випустити її руки. Вона розплакалась.

— Пустити мене! Я щось згубила... Я мушу йти! ...Я дуже жалую, але нам, не подорозі... Може колись...

Прогуркотіли трамваї в ніч — замовкли... Дорога виблискувала. Міські вогні таємно перешіптувались. Вежі перегукнулись дзвоном. Вулицею через червоне світло пройшов мужчина з дитиною на руках, закутаною в сіре простирало... „Ш-ш-ш! Не плач, дитинко, будеш моєю донею, а я твоїм батьком. Ш-ш-ш...”

В заулку ночі чувся плач жінки, яка з валізкою в руках наздоганяла близьку й далеку людину з її дитиною...

МОВЧАЗНІ СКЕЛІ

(Піонерам нової землі)

Твої сини на всі дороги
Старцями вбогими пішли.

Г. Чупринка — Рідний край

Історію цього будинку розповість вам мій земляк. Тепер четверта година. В цю пору він виходить зустрічати робітників, що повертають з праці. Поспішіть, поки ще він сидить там на лавочці, вислухайте його! Він виговориться, йому буде відрадніше, і ви сміливіше ступатимете по цій землі, покине вас зневіра й сумнів у власні сили.

Він уже трохи не добачає, та дорогу з дому до будинку ім. Шевченка без вожатого верстає. Сидить, опершись на ціпок, збираючи щедрі вітання перехожих. Свою розповідь так починає:

— Скільки то вже років тому, як ми під весну, в довгих кожухах, із писаними торбами, зупинились на цій рубленій станції. Скинули нас тут між скелями прокладати дорогу. Уже треба скидати кожухи й розходитись, а нам чо-

мусь не хочеться. Стоїмо на мості поспиравшись на поруччя, ніби зібрались скочити у воду. Та плесо таке чисте, що й на дні нас побачуть, не сховаємось. Дивимось у плесі на себе й говоримо:

„Хіба ж ми не господарські сини? Ні, ми тепер наймити, жидівські Йванки, вигнанці із рідного краю. Батьки наші були господарі... протрадили все, і це втрачене треба нам шукати за морем... Не бажані ми там. Там усі були проти нас. Не благословила мати хрестиком у дорогу, не жде заплакана на воротях... Нас повикидали зо шкіл, позбавили праці (діяла там чужа рука), ми арештанти. І хоч як ми не товкли головами на стежці за селом, біля придорожнього хреста, не переконали їх, що ми не винні. Усі були проти нас. Ні, нема чого тужити. За чим? За ким? Хай подавляться! Коли ми вже не варті були п'яді землі під рідним небом... контетуймось чужиною. Упадемо, або проб'ємося крізь скелі ці й покажемо свою гідність. Відцуралась нас батьківщина, користуймось волею чужини...

Без ґрунту під ногами, без рідного неба над головою, з холодним лезом сокири при душі, будуй домарство, всели в нього Бога й віру в рідну батьківщину. В котру? Яку? Та відцуралась, а ця ще холодна, не нагріта серцем, чужа. Мучить нас туга за тою першою, — у наших грудях її серце.

Так говоримо. Не говоримо — голосим. Ні-

хто нас тут не почує, почує — не зрозуміє. Лишили нас тут на мості, ніби сказали: „Подумайте, як собі хочете”. Гей, ви скелі! Мовчазні скелі! Чого мовчите? Озвіться. І сонце сховалось за осики. Чуємо голод. У торбах ще маємо сухарі, вже не їмо їх — зберігаємо замість грудки рідної землі.

Я лишився працювати на генику. Ну, як то на генику? Знаєте. Серед лісів, навколо чужина, мови я не знаю, ростом невеликий, здоров'я в мене вутле. Кепкують з мене чужинці, ба й форман злитись. Не вдержусь я тут... Сів і зажурився. Коли дивлюсь — перед вагоном на піску бавиться хлопчик, єдина тут дитина. Таке воно бліденьке, мізерне, мов той соняшник на пісках. Дивлюсь та й жаль мене бере. Мучимось ми в цій пустині старі, та ще й діти тут. Тужу я, бачу — тужить і воно. Підходжу. Починаю з ним бавитися. Ростом я невеликий, воно не боїться мене. Здружились ми. Я бавлюся з ним і вчуся від нього мови. Раз застукав нас форман. Виявилось, що це його синок. Побачив він, що хлопчина горнеться до мене, — зрадів. Питає мене:

— Скажи, що йому бракує, що воно таке марне?

— Бракує йому того, що й мені — свого середовища, — кажу.

З того часу змінилося ставлення формана до мене. Він пом'як. І коли я просився вийти

десь, скажемо — до свого гурту, він розумів мене й дозволяв.

Куди ж тоді було нам іти? Під горбом, у рубленому будинку, світилося. Туди нас і потягло. Несміливо перший раз переступив я тут поріг. Відхилив двері, глянув, аж тут жид. Яка біда цього тут принесла? Ми через нього, а він?.. Ні, думаю, не буде гаразду, коли й тут він. Від тебе, жидку, втікаємо й не втічемо. Сів ти там на нашу хату, загарбав сіножать із криничкою й хрестом... Плакала моя мама на твій рід. Я подався у світ за очі, за море, щоб тебе не бачити, а ти й тут. Хтось у торбі тебе замість білого хліба привіз, га? Де ми, там і ти. Без нас ти, сараку, ніц не варт, га?

Сидить він за прилавком, обклавшись свічками й лійками, а ми в другому куті біля грубки, підкладаємо дрівець, підспівуємо. Хто кого пересидить?...

Гей, пересиджували ми там свої вечори! Пересиджували спиною до нього. У своєму кутику почепили ікону Христа Спасителя, співали й молилися вголос. Не витримав він, утік, і господарями хати залишилися ми. Тут женились, дітей христили, паски святили... Сусіди тоді висміювали нас, дітей наших. А ми ще більше горнулись одне до одного. Розросталась громада, більшала. Довелось розсувати стіни — перебудовували. Розбудовували цей будинок в широчінь і височінь, і то не раз. Від старого будинку тут тільки фундамент остався й основа —

двоє вікон. Виглянемо в одне вікно, — бачимо золоті простори заходу, мережані дорогами, і задимлений фабричними коминами обрій, господарями тут — наші діти. Виглянемо в друге: бачимо схід сонця, що нагадує куц червоної калини, нашу молодість, перехрестя доріг і розп'яття, — там наша батьківщина. Тепер у ці два вікна дивимося цілими поколіннями.

По чім згадати тебе, наша батьківщино?! Крім гіркого спомину, нічого ми не взяли в дорогу, хіба тільки добре серце...

З М І С Т

	Стор.
1. Високий камінь	9
2. На нашій оборі весілля	23
3. Незагоєні рани	27
4. На споришем розквітлій дорозі	31
5. Гостинець	38
6. „Небійся”	43
7. У Свят-Вечір	49
8. Від’їжджали колоністи	54
9. Малі скитальці	64
10. Віщі знаки	67
11. У стінах Інституту	71
12. Колесо щастя	77
13. Голос серед пущі	82
14. Знайомі обличчя	86
15. Рожеві заплітки	92
16. Мовчазні скелі	105

